

CRNA GORA

AGENCIJA ZA ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE
I POŠTANSKU DJELATNOST

ANALIZA RELEVANTNOG TRŽIŠTA
TERMINALNIH ILI ZAKLJUČNIH SEGMENTA
IZNAJMLJENIH LINIJA- VELEPRODAJNI NIVO

Podgorica, Novembar 2013. godine

Sadržaj

1.	REZIME.....	5
2.	UVOD.....	8
2.1	REGULATORNI OKVIR.....	8
2.2	PRAVNI OSNOV ZA SPROVOĐENJE ANALIZE TRŽIŠTA USLUGA ELEKTRONSKIH KOMUNIKACIJA 10	
2.3	SARADNJA SA UPRAVOM ZA ZAŠTITU KONKURENCIJE	10
2.4	HRONOLOŠKI REDOSLJED AKTIVNOSTI AGENCIJE U POSTUPKU ANALIZE RELEVANTNIH TRŽIŠTA.....	11
3.	TRŽIŠTE IZNAJMLJENIH LINIJA - GLAVNE KARAKTERISTIKE	12
3.1	USLUGA IZNAJMLJENIH LINIJA.....	12
3.2	VAŽEĆA REGULATIVA NA MALOPRODAJNOM TRŽIŠTU USLUGA IZNAJMLJENIH LINIJA U CRNOJ GORI.....	14
3.3	VAŽEĆA REGULATIVA NA VELEPRODAJNOM TRŽIŠTU USLUGA IZNAJMLJENIH LINIJA U CRNOJ GORI 14	
4.	DEFINICIJA RELEVANTNOG TRŽIŠTA.....	17
4.1	OPIS POSTUPKA DEFINISANJA TRŽIŠTA.....	17
4.2	DEFINICIJA MALOPRODAJNOG TRŽIŠTA	18
4.2.1	Analogne i “tradicionalne” digitalne iznajmljene linije.....	20
4.2.2	Potencijalne alternative tradicionalnim iznajmljenim linijama.....	23
4.2.3	Segmentacija iznajmljenih linija prema kapacitetima	27
4.2.4	Nacionalne i međunarodne iznajmljene linije.....	29
4.3	DEFINICIJA VELEPRODAJNOG TRŽIŠTA	30
4.3.1	Analiza stepena supstitucije na strani tražnje	30
4.3.2	Analiza stepena supstitucije na strani ponude.....	34
4.3.3	Relevantno tržište u dimenziji usluga (proizvoda).....	35
4.4	RELEVATNO TRŽIŠTE U GEOGRAFSKOJ DIMENZIJI.....	35
4.5	ZAKLJUČAK AGENCIJE O ODREĐIVANJU RELEVANTNOG TRŽIŠTA.....	36
5.	ANALIZA KONKURENCIJE NA TRŽIŠTU TERMINALNIH SEGMENTA IZNAJMLJENIH LINIJA – VELEPRODAJNI NIVO.....	37
5.1	CILJ I PREDMET ANALIZE RELEVANTNOG TRŽIŠTA.....	37
5.2	TRŽIŠNO UČEŠĆE OPERATORA NA TRŽIŠTU TERMINALNIH SEGMENTA IZNAJMLJENIH LINIJA- VELEPRODAJNI NIVO.....	37
5.2.1	Tržišni udio operatora po broju terminalnih segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou	39
5.2.2	Tržišni udio operatora prema ukupnom kapacitetu terminalnih segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou	39
5.2.3	Tržišni udio operatora prema ostvarenom prihodu od pružanja usluga terminalnih segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou	40
5.3	EKONOMIJA OBIMA I ŠIRINE	41
5.4	STEPEN VERTIKALNE INTEGRACIJE.....	42

5.5	KONTROLA INFRASTRUKTURE ČIJI SE OBIM NE MOŽE LAKO UDVOSTRUČITI	42
5.6	KOMPENZACIONA KUPOVNA MOĆ	43
5.7	ZAKLJUČAK ANALIZE TRŽIŠTA TERMINALNIH SEGMENTA IZNAJMLJENIH LINIJA - VELEPRODAJNI NIVO	43
6.	PREPREKE RAZVOJU KONKURENCIJE	44
6.1	TRŽIŠNA DIMENZIJA PREPREKA RAZVOJU KONKURENCIJE.....	45
6.1.1	Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage.....	45
6.1.2	Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage	46
6.1.3	Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu	46
6.1.4	Završavanje (terminacija) poziva	47
6.2	UZROČNO POSLEDIČNA DIMENZIJA PREPREKA RAZVOJU KONKURENCIJE.....	47
6.3	PREPREKE RAZVOJU KONKURENCIJE NA TRŽIŠTU TERMINALNIH ILI ZAKLJUČNIH SEGMENTA IZNAJMLJENIH LINIJA - VELEPRODAJNI NIVO	48
6.3.1	Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa	49
6.3.2	Prenošenje značajne tržišne snage na ne-cjenovnoj osnovi	50
6.3.3	Prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi	54
7.	ODREĐIVANJE OBAVEZA OPERATORU SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM 56	
7.1	OBAVEZA OMOGUĆAVANJA PRISTUPA ELEMENTIMA MREŽE I NJIHOVOG KORIŠĆENJA.....	57
7.2	OBAVEZA OBEZBJEĐIVANJA JEDNAKOG TRETMANA - NEDISKRIMINATORNOST	61
7.3	OBAVEZA OBEZBJEĐIVANJA PREGLEDNOSTI - TRANSPARENTNOST	63
7.4	OBAVEZA ODVAJANJA RAČUNOVODSTVENIH EVIDENCIJA	68
7.5	OBAVEZA NADZORA CIJENA I TROŠKOVNOG RAČUNOVODSTVA.....	69

1. REZIME

Regulatorni okvir Evropske Unije, danas predstavlja regulatorni model koji je prihvaćen kao najbolji poznati model i u mnogim zemljama koje nijesu članice Evropske Unije, a sadrži Direktivu 2002/21/EC Evropske komisije o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge („Okvirna direktiva“), i četiri Direktive (pod zajedničkim nazivom: „Specifične Direktive“) i to: Direktiva o pristupu, Direktiva o odobrenju, Direktiva o univerzalnom servisu i Direktiva o privatnosti u elektronskim komunikacijama.

Agencija je u sprovođenju postupka analize tržišta, propisanim članom 42 Zakona o elektronskim komunikacijama, naročito vodila računa o primjeni Smjernica Evropske Komisije za nacionalna regulatorna tijela, o definisanju i analizi relevantnih tržišta, kao i primjeni Preporuke Evropske komisije o relevantnim tržištima koja podliježu *ex ante* regulaciji.

Zakonom o elektronskim komunikacijama („Sl. list Crne Gore“, broj 50/2008) u članu 8 utvrđena je, između ostalih, nadležnost Agencije da vrši nadzor tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima preventivne mjere za spriječavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

Savjet Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost je, po sprovedenom postupku javne rasprave i pribavljenom mišljenju Uprave za zaštitu konkurencije, na sjednici od 05.02.2013. godine usvojio Odluku o relevantnim tržištima usluga i relevantnom geografskom tržištu.

Tržište terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija - veleprodajni nivo, koje je predmet ove analize je obuhvaćeno Odlukom o relevantnim tržištima usluga i relevantnom geografskom tržištu, što znači da je predmet *ex ante* regulacije.

Osnovni koraci u postupku analize relevantnog tržišta su:

- Definicija relevantnog tržišta usluga na tržištu elektronskih komunikacija;
- Analiza relevantnog tržišta, odnosno utvrđivanje da li je na tržištu prisutna efikasna konkurencija ili postoji operator koji posjeduje značajnu tržišnu snagu;
- Određivanje obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom, ili ukidanje ili izmjena propisanih obaveza.

I Definicija relevantnog tržišta usluga i relevantnog geografskog tržišta

Relevantno tržište usluga čine oni proizvodi, odnosno usluge, koji su, posmatrano sa pozicije krajnjeg korisnika, međusobno zamjenjivi zbog svojih karakteristika, cijena ili namjene. Na osnovu sprovedenog postupka definicije, Agencija je utvrdila da tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, u dimenziji usluga, pripadaju javno ponuđene usluge

iznajmljenih linija koje se nude drugim operatorima, uključujući tradicionalne iznajmljene linije i Ethernet iznajmljene linije, bez obzira na kapacitet prenosa i medijuma koji se koristi za prenos, a obuhvataju sljedeće usluge:

- Terminalni segmenti iznajmljenih linija;
- Djelovi iznajmljenih linija, pri čemu terminalni i trunk segmenti koji ih sačinjavaju pripadaju teritoriji jedne opštine;
- Iznajmljene linije između mreža pojedinih operatora (pristupni linkovi) i
- Usluge iznajmljenih linija koje operatori pružaju za svoje potrebe.

Takođe, Agencija je odredila da je relevantno geografsko tržište za pružanje navedenih usluga u opsegu nacionalno, s obzirom da su identični preovlađujući uslovi konkurencije, pravni i regulatorni okvir i cjenovna politika na čitavoj teritoriji Crne Gore.

II Analiza relevantnog tržišta

Saglasno odredbama poglavlja V koje se odnosi na obezbjeđenje konkurencije iz Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija je postupak analize relevantnih tržišta sprovodila u cilju ocjene stepena konkurentnosti na određenom relevantnom tržištu, odnosno procjene da li postoje operatori sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu.

Pri procjenjivanju da li operator ima značajnu tržišnu snagu, Agencija je uzela u obzir neke od kriterijuma sadržanih u članu 40. Zakona, a koji su od najveće važnosti kod analize ovog relevantnog tržišta.

Nakon sprovedene analize relevantnog tržišta Agencija je konstatovala da je Crnogorski Telekom a.d. Podgorica, operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija- veleprodajni nivo.

III Određivanje obaveza operatorima sa značajnom tržišnom snagom

Identifikacija operatora sa značajnom tržišnom pozicijom podrazumijeva propisivanje i nametanje *ex-ante* obaveza, koje treba da budu proporcionalne i adekvatne utvrđenom problemu - odstupanju od efikasne konkurencije.

Agencija ocjenjuje da se princip proporcionalnosti može zadovoljiti ako se svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede one regulatorne obaveze koje će najbolje riješiti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije, koje su, takođe, konstatovane ovim dokumentom.

Agencija predlaže da se Crnogorskom Telekom - u kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede sledeće regulatorne obaveze:

1. Obaveza obezbjeđivanja preglednosti;
2. Obaveza obezbjeđivanja jednakog tretmana-nediskriminatornost;
3. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija;

4. Obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
5. Obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva.

Shodno članu 43 stav 6 Zakona o elektronskim komunikacijama, Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost je zatražila mišljenje Uprave za zaštitu konkurencije o načinu na koji je Agencija odredila relevantno tržište, utvrdila operatora sa značajnom tržišnom snagom i odredila opseg regulatornih mjera na relevantnom tržištu, a koje je sastavni dio ovog dokumenta.

2. UVOD

2.1 Regulatorni okvir

Postojeći regulatorni okvir Evropske Unije iz 2002. godine, koji je dopunjen i izmijenjen 2009. godine, rezultat je dugog i kontinuiranog procesa rasprava i analiza o načinima ostvarivanja najprikladnijeg okruženja za razvoj efikasne konkurencije u sektoru elektronskih komunikacija. Regulatorni okvir EU danas predstavlja regulatorni model koji je prihvaćen kao najbolji poznati model i u mnogim zemljama koji nisu članice Evropske Unije, među kojima je i Crna Gora. Regulatorni okvir je u skladu sa tendencijom konvergencije i obuhvata sve mreže i usluge elektronskih komunikacija. Regulatorni okvir Evropske Unije iz 2002. godine, sadrži sljedeće direktive:

- Direktiva Evropske Komisije o zajedničkom regulatornom okviru za elektronske komunikacione mreže i usluge („Okvirna direktiva“)¹;
- Direktiva Evropske Komisije o pristupu i interkonekciju elektronskih komunikacionih mreža i pripadajućih kapaciteta („Direktiva o pristupu“)²;
- Direktiva Evropske Komisije o odobrenju na području elektronskih komunikacionih mreža i usluga („Direktiva o odobrenju“)³;
- Direktiva Evropske Komisije o univerzalnom servisu i pravima korisnika vezanim za elektronske komunikacione mreže i usluge („Direktiva o univerzalnom servisu“)⁴;
- Direktiva Evropske Komisije o zaštiti privatnosti i povjerljivosti komunikacija u sektoru elektronskih komunikacija („Direktiva o privatnosti u elektronskim komunikacijama“)⁵.

Regulatorni okvir Evropske Unije iz 2002. godine, je dopunjen i izmijenjen 2009. Godine, donošenjem jednog pravilnika i dvije direktive. Regulatorni okvir je izmijenjen i dopunjen sljedećim dokumentima:

- Pravilnik 1211/2009 o uspostavljanju Tijela evropskih regulatora za elektronske komunikacije (BEREC)⁶;
- Direktiva 2009/136/EC kojom se mijenjaju Direktiva 2002/22/EC o univerzalnom servisu, Direktiva 2002/58/EC o korišćenju podataka o ličnosti i Pravilnik 2006/2004 o saradnji nacionalnih organa nadležnih za primjenu propisa o zaštiti prava potrošača – Direktiva o pravima građana⁷;

¹ Directive 2002/21/EC Framework Directive (OJ of the EC L 108/33 from 24.04.2002).

² Directive 2002/19/EC Access Directive (OJ of the EC L 108/7 from 24.04.2002).

³ Directive 2002/20/EC Authorisation Directive (OJ of the EC L 108/21 from 24.04.2002).

⁴ Directive 2002/22/EC Universal Service Directive (OJ of the EC L 108/51 from 24.04.2002).

⁵ Directive 2002/58/EC Directive on Privacy and electronic communications (OJ of the EC L 201/37 from 31.07.2002).

⁶ Regulation (EC) No 1211/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, establishing the Body of European Regulators for Electronic Communications (BEREC) and the Office.

⁷ Directive 2009/136/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directive 2002/22/EC on universal service and users' rights relating to electronic communications networks and services, Directive 2002/58/EC concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector and Regulation (EC) No 2006/2004 on cooperation between national authorities responsible for the enforcement of consumer protection laws.

- Direktiva 2009/140/EC, kojom se mijenjaju Direktiva 2002/21/EC o zajedničkom okviru, Direktiva 2002/19/EC o pristupu i interkonenciji i Direktiva 2002/20/EC o izdavanju odobrenja za mreže i usluge – Direktiva o boljoj regulaciji⁸.

Evropska Komisija je 2002. godine objavila Smjernice za nacionalna regulatorna tijela o definisanju i analizi relevantnih tržišta⁹, utvrđivanju statusa operatora sa značajnom tržišnom snagom i nametanju regulatornih obaveza. Osnovna svrha Smjernica je doprinos harmonizaciji primjene regulatornih načela, i konzistentnosti regulacije. Korišćenjem iste metodologije definisanja i analize tržišta obezbjeđuje se da većina tržišta definisanih za potrebe sektorski specifične regulacije odgovaraju definicijama koje bi bile primjenjene saglasno propisima o zaštiti konkurencije.

Na osnovu člana 15. Okvirne direktive (Direktiva 2002/21/EC), Evropska komisija je usvojila sljedeće preporuke o relevantnim tržištima na području elektronskih komunikacija:

- Preporuku (2003/311/EC)¹⁰ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji, a koja je zamijenjena i
- Preporukom (2007/879/EC)¹¹ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 7 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji.

Tržišta koja više nisu sastavni dio važeće Preporuke o relevantnim tržištima mogu biti predmet regulacije, ali nakon sprovođenja testa tri kriterijuma, koji se odnosi na utvrđivanje:

- prisustva snažnih i trajnih prepreka za ulazak na tržište, koje mogu biti strukturne, pravne i regulatorne prirode;
- ocjene realnosti većeg stepena konkurentnosti određenog tržišta u naredne dvije godine i u odsustvu regulatornih mjera;
- ocjene regulatora da li su važećim Zakonom o zaštiti konkurencije propisane mjere za suzbijanje antikonkurentne prakse i strukturnih poremećaja na konkretnom tržištu elektronskih komunikacija.

⁸ Directive 2009/140/EC of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009, amending Directives 2002/21/EC on a common regulatory framework for electronic communications networks and services, 2002/19/EC on access to, and interconnection of, electronic communications networks and associated facilities, and 2002/20/EC on the authorisation of electronic communications networks and services.

⁹ Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (OJ of the EC C 165/6 from 11.07.2002).

¹⁰ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC L 114/456 from 08.05.2003).

¹¹ Commission recommendation of 17 December 2007 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

2.2 Pravni osnov za sprovođenje analize tržišta usluga elektronskih komunikacija

Zakonom o elektronskim komunikacijama ("Sl. list Crne Gore", broj 50/08, 70/09, 49/10) u članu 8. utvrđena je, između ostalih, nadležnost Agencije da vrši nadzor tržišta, utvrđuje operatore sa značajnom tržišnom snagom i preduzima preventivne mjere za sprečavanje negativnih efekata značajne tržišne snage operatora.

U cilju obezbjeđenja konkurencije na tržištu elektronskih komunikacija prema Zakonu o elektronskim komunikacijama u Poglavlju V (članovi 40 - 51) definisan je postupak analize tržišta usluga elektronskih komunikacija, određivanja i analize relevantnih tržišta, određivanje operatora sa značajnom snagom i nalažanje obaveza, kao i skup obaveza koje se mogu naložiti operatoru sa značajnom tržišnom snagom.

Agencija je, saglasno članu 41 Zakona, utvrdila predlog teksta Odluke o relevantnim tržištima usluga i relevantnom geografskom tržištu, koji je bio predmet javnih konsultacija.

Savjet Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost je, po sprovedenom postupku javne rasprave i pribavljenom mišljenju Uprave za zaštitu konkurencije, na sjednici od 05.02.2013. godine usvojio Odluku o relevantnim tržištima usluga i relevantnom geografskom tržištu. Odlukom su određena relevantna tržišta usluga:

1. Tržište pristupa javnoj telefonskoj mreži na fiksnoj lokaciji za fizička i pravna lica - maloprodajni nivo;
2. Tržište poziva koji potiču iz javne telefonske mreže i koji se pružaju na fiksnoj lokaciji - veleprodajni nivo;
3. Tržište poziva koji završavaju u individualnim javnim telefonskim mrežama i koji se pružaju na fiksnoj lokaciji-veleprodajni nivo;
4. Tržište pristupa infrastrukturi mreže na nivou veleprodaje (uključujući zajednički ili potpuno razvezani pristup na utvrđenoj lokaciji) - veleprodajni nivo;
5. Tržište širokopojasnog pristupa -veleprodajni nivo;
6. Terminalni ili zaključni segmenti iznajmljenih linija, bez obzira na tehnologiju korišćenu da se obezbijedi zakupljeni ili dodijeljeni kapacitet - veleprodajni nivo;
7. Tržište poziva koji završavaju u individualnim mobilnim mrežamaveleprodajni nivo.

Tržište terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija, koje je predmet ove analize, dio je važeće Preporuke, što znači da je Evropska Komisija zaključila da su na ovom tržištu zadovoljena sva tri kriterijuma, te da je podložno *ex ante* regulaciji u većini zemalja Evropske unije.

2.3 Saradnja sa Upravom za zaštitu konkurencije

Imajući u vidu činjenicu da član 41 Zakona propisuje da Agencija u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije određuje, prati, preispituje relevantne usluge i relevantna

geografska tržišta u Crnoj Gori u oblasti usluga elektronskih komunikacija, kao i da shodno članu 42. Zakona Agencija sprovodi analizu tržišta u saradnji sa organom nadležnim za zaštitu konkurencije ili samostalno, Agencija za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost i Uprava za zaštitu konkurencije potpisale su, dana 28.04.2009. godine, Sporazum o saradnji na području obezbjeđenja konkurencije i predupređenja štetnih efekata nedostatka konkurencije na tržištu usluga elektronskih komunikacija.

2.4 Hronološki redosljed aktivnosti Agencije u postupku analize relevantnih tržišta

Evropski regulatorni okvir (Okvirna Direktiva Evropske komisije) upućuje da se prilikom određivanja relevantnih tržišta usluga i relevantnih geografskih tržišta uvažavaju nacionalne okolnosti i specifičnosti.

Nakon sagledavanja više faktora koji se odnose na veličinu i strukturu tržišta Crne Gore, postojeći nivo razvoja tržišta elektronskih komunikacija, kao i ciljeve regulatorne politike, Agencija je odredila sedam relevantnih tržišta, saglasno Revidiranoj Preporuci Evropske komisije o relevantnim tržištima iz 2007.godine.

- Savjet Agencije je, dana 05.02.2013. godine, usvojio Odluku o pokretanju drugog kruga analiza relevantnih tržišta (Sl.list Crne Gore, br. 9/13);
- Pripremljen je upitnik koji se odnosi na usluge iznajmljenih linija. Upitnikom su specificirani tehnički, statistički, operativni i finansijski podaci koji se odnose na period od poslednje tri godine (na polugodišnoj osnovi) neophodni za sprovođenje postupka definisanja i analize relevantnih tržišta;
- Agencija je dostavila operatorima, dana 01.03.2013.godine, Upitnik uz obavezu da se traženi podaci po Upitnicima dostave najkasnije do 29.03.2013.godine.

Pregled operatora javnih elektronskih komunikacionih mreža i usluga kojima su upućeni upitnici, je prikazan u sljedećoj tabeli:

Naziv operatora	Datum dostavljanja upitnika / Datum dostavljanja popunjenog upitnika
Crnogorski Telekom a.d.	01.03.2013. / 15.04.2013.
Telenor d.o.o.	01.03.2013. / 01.04.2013.
Mtel d.o.o.	01.03.2013. / 22.04.2013.
MNnews d.o.o.	01.03.2013. / 23.04.2013.
Cabling d.o.o.	01.03.2013.
Radio-difuzni centar d.o.o.	01.03.2013. / 03.04.2013.
Fibernet d.o.o.	01.03.2013. / 23.04.2013.
Crnogorski elektroprenosni sistem a.d.	01.03.2013.

3. TRŽIŠTE IZNAJMLJENIH LINIJA - GLAVNE KARAKTERISTIKE

3.1 Usluga iznajmljenih linija

Usluga iznajmljene linije predstavlja javnu elektronsku komunikacionu uslugu koja objezbjeđuje stalnu vezu (konekciju) simetričnog prenosnog kapaciteta, između dvije terminalne tačke (NTP – Network Termination Point) iste ili različitih elektronskih komunikacionih mreža sa odgovarajućim interfejsima, bez mogućnosti komutacije, uz mogućnost istovremenog prenosa različitih vrsta informacija (npr. govora, podataka, video sadržaja itd.).

Usluge iznajmljenih linija se pružaju kao nacionalne i kao međunarodne iznajmljene linije. Nacionalne iznajmljene linije povezuje terminalne tačke mreže u Crnoj Gori. Međunarodna iznajmljena linija povezuje terminalnu tačku mreže u Crnoj Gori sa drugom terminalnom tačkom mreže koja se nalazi van Crne Gore, tj. u drugoj državi.

Usluge iznajmljenih linija se mogu razlikovati prema sljedećim karakteristikama:

- Kapacitetu prenosa,
- Garantovanom kvalitetu usluge,
- Rastojanju između terminalnih tačaka.

Usluge iznajmljenih linija može biti pružena preko različitih tehnologija prenosa (PDH, SDH, (S)HDSL, Ethernet, ATM, IP/MPLS itd.) i različitih medijuma prenosa (bakarna parica, optičko vlakno, bežični sistemi prenosa).

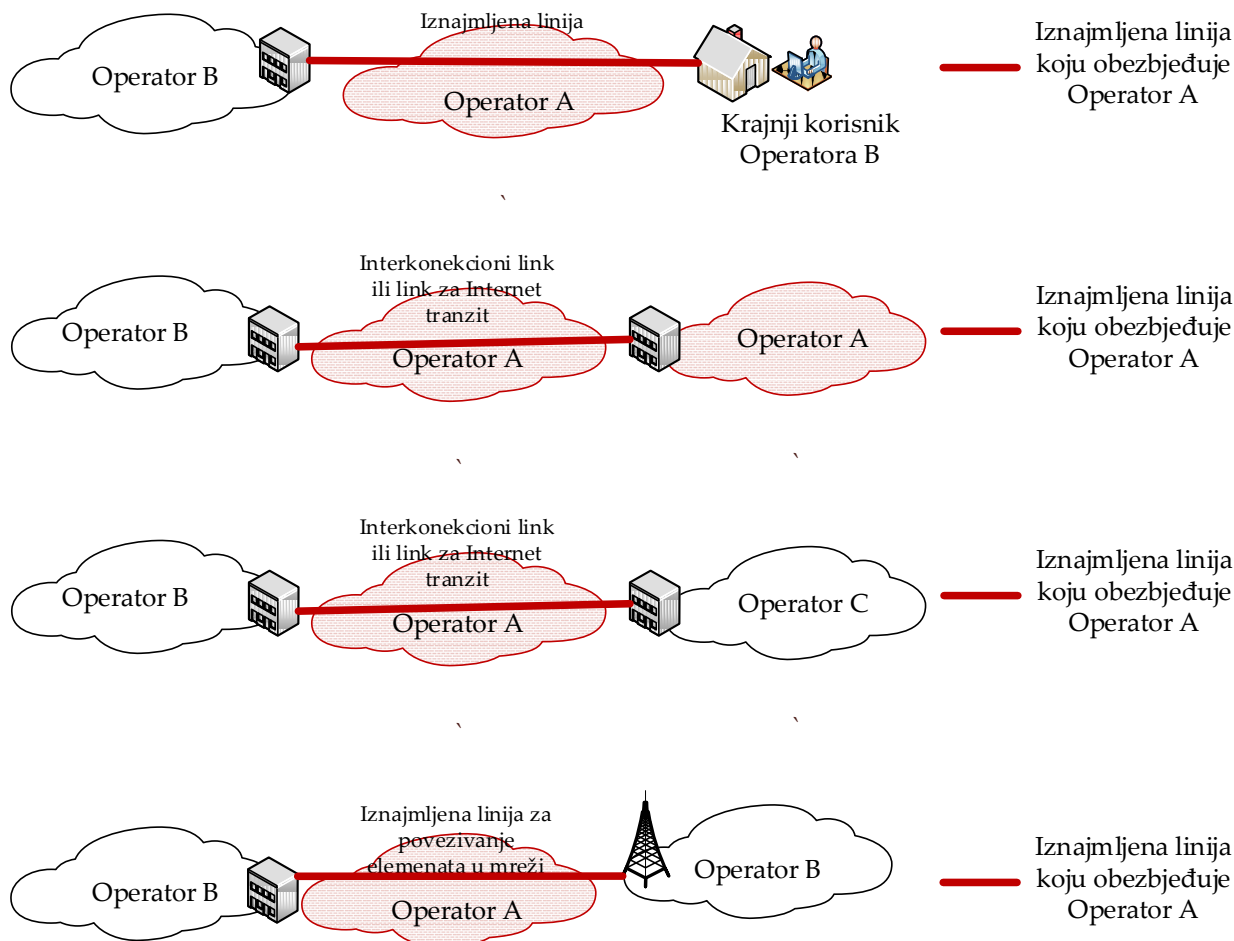
Usluge iznajmljenih linija se pružaju na maloprodajnom nivou i na nivou veleprodaje. Na maloprodajnom nivou usluge iznajmljenih linija koriste uglavnom pravna lica koji koriste ovu uslugu za povezivanje svojih poslovnih lokacija. Pored toga, usluge iznajmljenih linija se mogu koristiti i za pružanje drugih usluga pravnim licima od strane operatora. Primjer takvih usluga su usluge viruelnih privatnih mreža – VPN.

Ono što je značajnije iz ugla ove analize tržišta je pružanje iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou. Prema Eksplanatornom memorandumu¹², operatori koriste usluge iznajmljenih linija na nivou veleprodaje, sa ciljem izgradnje i razvoja svoje mreže i pružanja usluga krajnjim korisnicima. Operatori najčešće koriste usluge iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, za sljedeće potrebe:

- Pružanje usluge iznajmljene linije svojim krajnjim korisnicima;
- Povezivanje mreže sa mrežama drugih operatora;
- Izgradnja i razvoj svoje mreže (iznajmljene linije za povezivanje svojih elemenata mreže).

¹² *Explanatory note C(2007) 5406* - dokument koji je objavljen uz Preporuku Evropske Komisije 17. 12. 2007. godine o tržištima koja su predmet ex ante regulacije.

Na sljedećoj slici su prikazani neke vrste iznajmljenih linija koje operatori u koriste na veleprodajnom nivou:

Na osnovu prethodno navedenog, usluga iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou nije značajna samo za pružanje usluge iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou, već i za pružanje drugih elektronskih komunikacionih usluga na maloprodajnom nivou: javno dostupne telefonske usluge u fiksnim i mobilnim mrežama, usluge prenosa podataka, usluge širokopojanog pristupa Internetu, VPN usluge itd.

Zato je usluga iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou značajna pretpostavka za razvoj cijelog tržišta elektronskih komunikacija, posebno u dijelu razvoja prenosnih i pristupnih elektronskih komunikacionih mreža u cijeloj državi.

3.2 Važeća regulativa na maloprodajnom tržištu usluga iznajmljenih linija u Crnoj Gori

Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija donijelo je, na osnovu člana 51 stav 1 Zakona o elektronskim komunikacijama, Pravilnik o uslovima i načinu korišćenja minimalnog seta zakupljenih linija, kojim se definiše minimalni set zakupljenih linija koje su operatori obavezani da ponude na nivou maloprodaje u skladu sa regulatornom odlukom Agencije za elektronske komunikacije i poštansku djelatnost. Ovim Pravilnikom je definisan minimalni set iznajmljenih linija, sa njihovim tehničkim karakteristikama, što je prikazano u sljedećoj tabeli:

Tip iznajmljene linije	Referenca	Napomene
64 kb/s	MEST EN 300 288 v1.2.1:2009 MEST EN 300 289 v1.2.1:2009	Prezentacija mrežnog interfejsa i karakteristike veze
2048 kb/s – E1 (nestruktuirano)	MEST EN 300 418 v1.2.1:2009 MEST EN 300 247 v1.2.1:2009	Prezentacija mrežnog interfejsa i karakteristike veze
2048 kb/s – E1 (struktuirano)	MEST EN 300 418 v1.2.1:2009 MEST EN 300 419 v1.2.1:2009	Prezentacija mrežnog interfejsa i karakteristike veze
34 Mb/s	MEST EN 300 686 v1.2.1:2009 MEST EN 300 687 v1.2.1:2009	Prezentacija mrežnog interfejsa i karakteristike veze

Ono što posebno treba istaći, kada je u pitanju maloprodajno tržište iznajmljenih linija, jeste promjena u načinu formiranja mjesečnih cijena zakupa iznajmljenih linija koju je, tokom 2012. godine, primijenio Crnogorski Telekom. Naime, postupajući po Rješenju Glavnog nadzornika za elektronske komunikacije, a u skladu sa članom 109 Zakona o elektronskim komunikacijama, Crnogorski Telekom je promijenio metodologiju formiranja cijena mjesečnog zakupa iznajmljenih linija. U skladu sa novom metodologijom, mjesečna cijena zakupa iznajmljene linije zavisi od njenog kapaciteta prenosa i od radijalnog rastojanja između terminalnih tačaka iznajmljene linije.

3.3 Važeća regulativa na veleprodajnom tržištu usluga iznajmljenih linija u Crnoj Gori

Preporuka (2003/311/EC) o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji, iz 2003. godine, razlikovala je tri relevantna tržišta iznajmljenih linija: tržište minimalnog seta iznajmljenih linija – maloprodajni nivo, tržište terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i tržište trunk segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo.

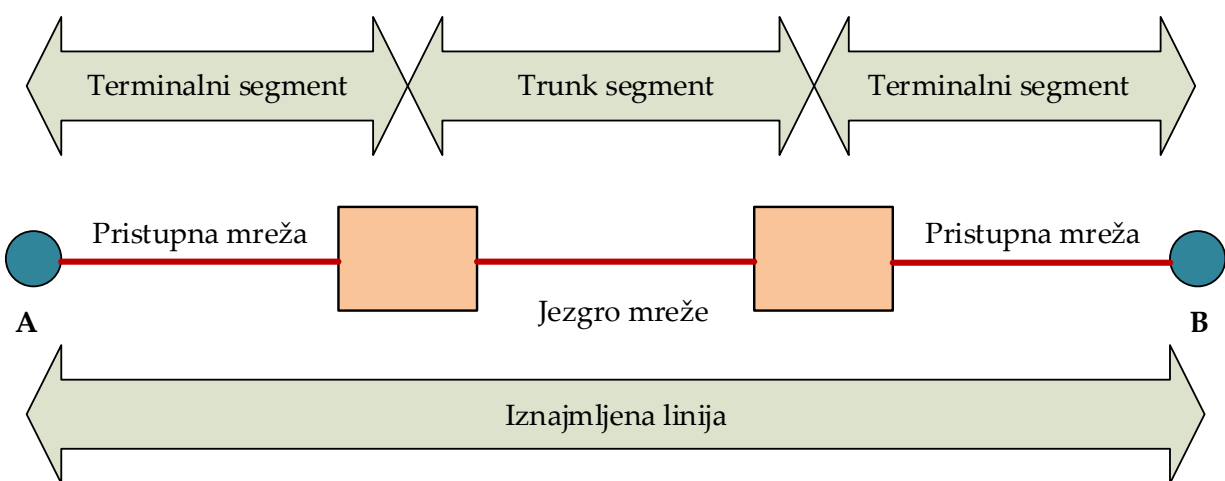
Trenutno važeća Preporuka (2007/879/EC) o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 7 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji, ne prepoznaje tržište

minimalnog seta iznajmljenih linija kao relevantno tržište na maloprodajnom nivou koje podliježe *ex ante* regulaciji.

Na veleprodajnom nivou, važeća preporuka ne prepoznaje ni tržište trunk segmenta iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, kao relevantno tržište koje podliježe *ex ante* regulaciji.

Granica između terminalnih segmenata iznajmljenih linija i trunk segmenta iznajmljenih linija nije jasno definisana, što znači da će granica između ovih segmenata iznajmljenih linija zavistiti od topologije mreže koja je specifična za svaku državu, pa će navedenu granicu odrediti nadležno regulatorno tijelo na osnovu nacionalnih specifičnosti¹³.

Na sljedećoj slici su dati segmenti iznajmljene linije:

Agencija je, tokom 2010. godine, uradila analizu tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija- veleprodajni nivo. Tom Analizom je utvrđena granica između tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija i trunk segmenta iznajmljenih linija, koja odgovara situaciji u Crnoj Gori.

Nakon sprovedene analize relevantnog tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, Agencija je Rješenjem novembru 2010. godine, proglasila Crnogorski Telekom za operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu. Navedenim Rješenjem, Crnogorskom Telekomu su, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom, određene sljedeće regulatorne obaveze:

1. Obaveza obezbjeđivanja preglednosti;
2. Obaveza obezbjeđivanja jednakog tretmana-nediskriminatornost;
3. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija;
4. Obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;

¹³ Explanatory note C(2007) 5406, str. 38

5. Obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva.

Pored toga, Agencija je tokom 2011. godine, uradila i Analizu veleprodajnog tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija, nakon provjere ispunjenosti testa tri kriterijuma. Nakon sprovedene analize, Agencija je Rješenjem, iz decembra 2011. Godine, je proglasila Crnogorski Telekom za operatora sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu trunk segmenata iznajmljenih linija. Navedenim Rješenjem, Crnogorskom Telekomu su, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom, određene sljedeće regulatorne obaveze:

1. Obaveza obezbjeđivanja preglednosti;
2. Obaveza obezbjeđivanja jednakog tretmana-nediskriminatornost;
3. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija;
4. Obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
5. Obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva.

Crnogorski Telekom je, postupajući po nametnutim obavezama, objavio Referentnu veleprodajnu ponuda terminalnog i „trunk“ segmenta iznajmljenih linija i primijenio cijene koje je Agencija odredila odgovarajućim analizama relevantnih tržišta.

4. DEFINICIJA RELEVANTNOG TRŽIŠTA

4.1 Opis postupka definisanja tržišta

Definisanje relevantnog tržišta je prvi korak u postupku sprovođenja analize relevantnog tržišta. Prilikom definisanja određenog relevantnog tržišta uzimaju se u obzir očekivani ili predviđeni tehnološki ili ekonomski razvoj u nekom budućem vremenskom periodu koji se obično podudara sa rokom za sprovođenje narednog kruga analize relevantnog tržišta. Dakle, sagledavanje operativnih podataka i performansi, koji se odnose na raniji vremenski period, omogućava Agenciji projekciju razvoja i trendova na relevantnom tržištu do očekivanog roka za sprovođenje sljedeće analize relevantnog tržišta.

Relevantno tržište je skup svih javno ponuđenih elektronskih komunikacionih usluga, koji su po svojim karakteristikama i namjeni međusobno zamjenjivi na određenom geografskom području, pri datom nivou cijena. Saglasno propisima Evropske unije o zaštiti konkurencije, relevantna tržišta imaju dvije dimenzije i to: relevantno tržište usluga i relevantno geografsko tržište.

Relevantno tržište usluga čine oni proizvodi, odnosno usluge, koji su, posmatrano sa pozicije krajnjeg korisnika, međusobno zamjenjivi zbog svojih karakteristika, cijena ili namjene. Jednostavnije rečeno, dimenziju relevantnog tržišta usluga čine svi ponuđeni proizvodi, odnosno usluge koji su po svojim karakteristikama, namjenama i cijenama međusobno zamjenjivi, tako da postoje efekti supstitucije na strani tražnje, na strani ponude ili mogućnost ulaska potencijalne konkurencije.

Osnovna načela definisanja relevantnih tržišta odnose se na analizu stepena supstitucije na strani tražnje, stepena supstitucije na strani ponude i analize potencijalnih konkurentskih pritisaka. Definicija relevantnih tržišta se može mijenjati i mijenja se sa promjenom osobina proizvoda i usluga i mogućnostima zamjene kod ponude i tražnje.

Kod analiza stepena supstitucije na strani tražnje utvrđuje se asortiman usluga koje krajnji korisnik može smatrati supstitutivnim uslugama na relevantnom tržištu. Kod supstitucije na strani ponude vrši se analiza koja treba da pokaže da li potencijalni pružalac javnih elektronskih komunikacionih usluga može brzo i uz relativno male troškove ponuditi konkretnu uslugu na relevantnom tržištu kao odgovor malom, ali značajnom, trajnom povećanju cijena usluge od strane hipotetičkog monopoliste.

U svrhu definisanja tržišta koristi se tehnika Hipotetičkog monopolističkog testa koja, počevši od najuže moguće definicije tržišta koje se analizira, određuje da li hipotetički monopolista može da sprovede malo ali značajno trajno povećanje cijena, a da pritom ne izgubi dio prihoda, usljed preorijentacije krajnjih korisnika ka supstitutivnim uslugama.

Geografsku dimenziju relevantnog tržišta čini područje na kojem su određeni operatori ili pružaoci usluga uključeni u ponudu i tražnju za proizvodima i uslugama, a na kojem su uslovi konkurencije dovoljno homogeni da se to područje razlikuje od susjednih područja gdje su uslovi konkurencije bitno drugačiji.

4.2 Definicija maloprodajnog tržišta

Recital (4) Preporuke (2007/879/EC)¹⁴ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja sadrži 7 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji, jasno ukazuje da je polazna tačka, u postupku definisanja relevantnog veleprodajnog tržišta, određivanje karakteristika i definisanje odgovarajućeg maloprodajnog tržišta u periodu koji se analizira, procjenom stepena supstitucije na strani tražnje i stepena supstitucije na strani ponude.

Maloprodajna usluga iznajmljene linije predstavlja javnu elektronsku komunikacionu uslugu kojom se obezbjeđuje stalna veza između dvije terminalne tačke (lokacije) iste ili različitih elektronskih komunikacionih mreža sa odgovarajućim interfejsima, što ne uključuje funkciju komutacije, pri čemu je iznajmljena linija data krajnjem korisniku na isključivo korišćenje i omogućava mu garantovani simetrični prenosni kapacitet i istovremeno prenošenje informacija (npr. govora, podataka, slike itd.)

Na maloprodajnom tržištu usluge iznajmljenih linija se pružaju krajnjim korisnicima, koji su pretežno poslovni korisnici, a kojima iste služe za povezivanje geografski distribuiranih filijala, povezivanje sa okruženjem, prenos različitih vrsta signala i pristup Internetu, pri čemu se njihova poslovna komunikacija zasniva na potrebi za stalnim pristupom Internetu i prenosom podataka velikim brzinama. Prednosti pristupa iznajmljenim linijama su velika brzina, bezbjednost, maksimalna pouzdanost, istovremeni pristup Internetu za veći broj korisnika i mogućnost stalnog pristupa Internetu svoje računarske mreže.

Na osnovu prethodno navedenog, osnovne funkcionalne karakteristike usluge iznajmljenih linija su:

- Obezbeđivanje stalnog prenosnog kapaciteta između dvije tačke (u istoj ili različitim mrežama);
- Ne uključuje funkciju komutacije ili rutiranja na zahtjev koje bi bile kontrolisane od strane krajnjeg korisnika;
- Obezbeđuje garantovan (dediciran), transparentan i simetričan prenosni kapacitet;
- Omogućava pružanje garantovanog stepena kvaliteta prenosnog kapaciteta.

¹⁴ Commission recommendation of 17 December 2007 on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

Usluge, odnosno proizvodi koji ne ispunjavaju navedene karakteristike ne mogu biti bliski supstituti „tradicionalnim“ iznajmljenim linijama, i kao takvi bi izazivali manji konkurentski pritisak na strani tražnje na relevantnom tržištu. Usluge, odnosno proizvodi sa gore navedenim karakteristikama koje se ne mogu podvesti pod terminom tradicionalnih iznajmljenih linija mogu se smatrati bliskim ili čak savršenim supstitutivnim uslugama i mogu pripadati istom tržištu. Međutim, sposobnost supstitucije može biti umanjena zbog znatnih troškova prelaska kod drugog ponuđača ili na korišćenje druge usluge. Korisnik koji je investirao u opremu za korišćenje jedne vrste usluga često neće biti spreman da preuzme dodatne troškove u cilju prelaska na supstitutivnu uslugu. Česti su i slučajevi da su korisnici vezani za postojeće usluge dugoročnim ugovorima ili visokim troškovima terminalne opreme. U slučaju kada su krajnji korisnici prilikom prelaska sa korišćenja jedne usluge na korišćenje druge supstitutivne usluge suočeni sa visokim troškovima prelaska, te usluge neće biti uključene na isto tržište.

U svojoj Preporuci (2003/311/EC)¹⁵ o relevantnim tržištima u sektoru elektronskih komunikacija koja je sadržala 18 tržišta koja podliježu *ex ante* regulaciji Evropska Komisija je sugerisala da relevantno tržište iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou treba da uključi minimalni set iznajmljenih linija. Eksplanatorni memorandum¹⁶, u svojoj diskusiji identifikuje „minimalni set“ iznajmljenih linija kao „posebno relevantno tržište na nivou maloprodaje“. Maloprodajno tržište minimalnog seta iznajmljenih linija se odnosi na definisan opseg usluga na tržištu iznajmljenih linija. Opseg je definisan prema tipu iznajmljene linije (analogna, digitalna), prema specifičnostima namjene (nestrukturirani i strukturirani prenos itd.), kao i prema kapacitetu iznajmljene linije.

Članom 51 Zakona o elektronskim komunikacijama je, takođe, predviđeno da Ministarstvo propisuje uslove i način korišćenja minimalnog seta zakupljenih linija i dvogodišnje preispituje njihov opseg, koji je potrebno obezbijediti korisnicima na cijeloj teritoriji Crne Gore, saglasno međunarodnoj metodologiji i praksi, tržišnim i razvojnim potrebama, tehnološkom razvitku i objektivnim mogućnostima operatora. Pravilnik o uslovima i načinu korišćenja minimalnog seta zakupljenih linija (Sl.list Crne Gore, broj 70/2009) precizira minimalni set zakupljenih linija kao set digitalnih zakupljenih linija (64 kbit/s; 2048 kbit/s, nestruktuirani; 2048 kbit/s, strukturirani i 34 Mb/s).

Operatori u Crnoj Gori, pored kapaciteta koji su definisani minimlanim setom iznajmljenih linija, na maloprodajnom nivou pružaju i iznajmljene linije koje imaju kapacitete između onih identifikovanih minimalnim setom iznajmljenih linija (kapacitete $n \times 64$ kb/s i $n \times 2$ Mb/s), kao i kapacitete 140 i 155 Mb/s. Kapaciteti iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou koji se

¹⁵ Commission recommendation on relevant product and service markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communication networks and services (OJ of the EC L 114/456 from 08.05.2003.

¹⁶ EXPLANATORY NOTE- Accompanying document to the Commission Recommendation on Relevant Product and Service Markets within the electronic communications sector susceptible to *ex ante* regulation in accordance with Directive 2002/21/EC of the European Parliament and of the Council on a common regulatory framework for electronic communications networks and services.

trenutno nude u Crnoj Gori su: 64 kb/s; n x 64 kb/s (128 kb/s; 256 kb/s; 512 kb/s i 1024 kb/s); 2 Mb/s; n x 2 Mb/s; 34 Mb/s i 140/155 Mb/s. Navedeni kapaciteti podrazumijevaju, između ostalog, iznajmljene linije usaglašenih tehničkih karakteristika.

Opseg maloprodajnog tržišta iznajmljenih linija se bazira na analizi stepena supstitucije na strani tražnje i stepena supstitucije na strani ponude različitih usluga, odnosno proizvoda koji potencijalno mogu biti supstituti usluzi iznajmljene linije. Osnovni elementi koji se razmatraju kod analize stepena supstitucije na strani tražnje i stepena supstitucije na strani ponude su: kapacitet iznajmljene linije, dužina iznajmljene, lokacije terminalnih tačaka, funkcionalne karakteristike i cijena. Takođe, veoma su važne kvalitativne karakteristike, jer u nekim slučajevima postoje još uvijek razlike koje se tiču kvaliteta usluge prenosa govora i usluge prenosa podataka.

Prilikom određivanja definicije maloprodajnog tržišta, Agencija je primijenila uobičajeni pristup definisanju tržišta, koji je opisan u Metodologiji za sprovođenje postupka analize relevantnog tržišta. Glavni koraci koji su sprovedeni su sljedeći:

- Prvi korak u nalizi je razmatranje ključnih karakteristika usluga koje se mogu klasifikovati kao iznajmljene linije i identifikacija opsega osnovnih usluga koji predstavljaju osnovu analize.
- Nakon toga se određuju granice tržišta, tj. opseg usluga koji pripadaju tržištu. Pri tome se naročito razmatraju pitanja koja se odnose na supstituciju na strani tražnje (stepen do koga krajnji korisnici mogu da zamijene predmetne usluge drugim uslugama), kao i na homogenost konkurentnih uslova (stepen do koga su slični nivoi konkurencije za usluge).
- Inicijalno se ispituju ograničenja osnovnih usluga, a nakon toga se razmatra širi opseg usluga koje nemaju sve karakteristike iznajmljenih linija, ali i pored toga mogu namtnuti konkurentka ograničenja na usluge iznajmljenih linija.

U daljem postupku definisanja tržišta u dimenziji usluga Agencija je razmatrala slijedeća potencijalne supstitute usluzi iznajmljenih linija:

- Analogne i "tradicionalne" digitalne iznajmljene linije;
- Potencijalne alternative tradicionalnim iznajmljenim linijama;
- Segmentacija iznajmljenih linija prema kapacitetima;
- Nacionalne i međunarodne iznajmljene linije.

4.2.1 Analogne i "tradicionalne" digitalne iznajmljene linije

Istorijski posmatrano, opseg usluga iznajmljenih linija je zasnovan na naslijeđenoj tehnologiji i obuhvata analogne iznajmljene linije i „tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije. Pod pojmom „tradicionalnih“ digitalnih iznajmljenih linija Agencija će u ovom dokumentu smatrati PDH, SDH i SHDSL/HDSL iznajmljene linije.

Analiza stepena supstitucije na strani tražnje

Analiza stepena supstitucije na strani tražnje između analognih i „tradicionalnih“ digitalnih iznajmljenih linija je zasnovan na funkcionalnoj procjeni ova dva tipa iznajmljenih linija, pregledu trendova na tržištu i poređenju relativnih cijena ovih usluga.

Kako bi mogli procijeniti da li su analogne iznajmljene linije u istom tržištu kao i „tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije, prilikom procjene se porede analogna iznajmljena linija sa „tradicionalnom“ digitalnom iznajmljenom linijom koja ima kapacitet 64 kb/s.

Analogne iznajmljene linije se pružaju korišćenjem analogne opreme koja se nalazi u prostorijama korisnika. Kapacitet analogne mreže se obično koristi za prenos govora ili prenos podataka u opsegu za prenos govora. Za prenos podataka se koristi modem, pri čemu analogna iznajmljena linija obično ima kapacitet 40 – 50 kb/s.

„Tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije se pružaju korišćenje modema za prenos velikim brzinama koji služi da obezbijedi dedikirani kapacitet i prenos podataka. Osnovni kapacitet u digitalnoj mreži je 64 kb/s, koji se obično koristi za prenos podataka ali može služiti za prenos govora ako se neophodna oprema instalira u prostorijama krajnjeg korisnika.

I pored toga što postoje razlike u opremi, analogne i „tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije malih kapaciteta se uobičajeno pružaju korišćenjem slične ili iste tehnologije u jezgru mreže.

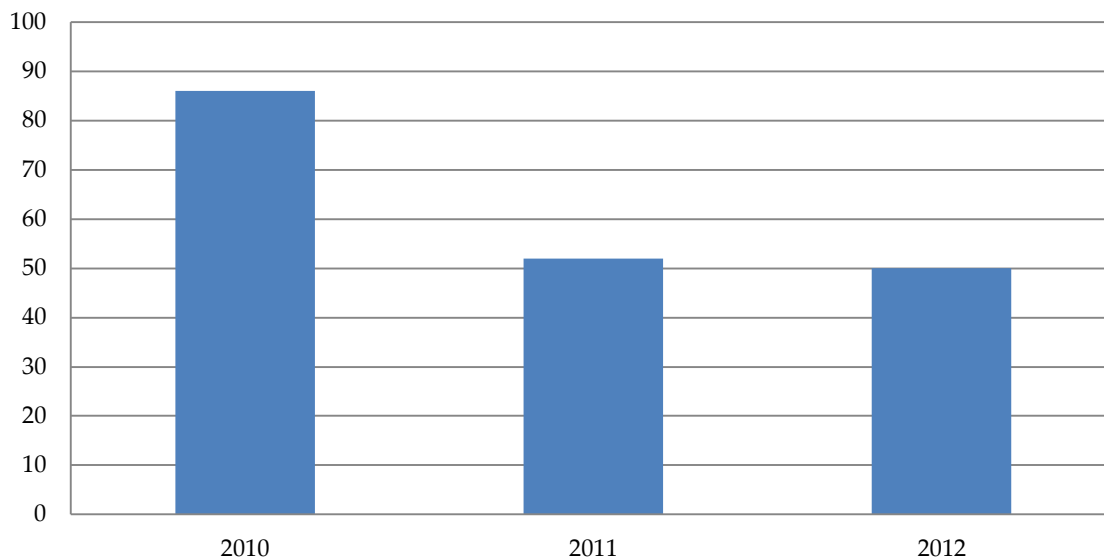
Moguće je adaptirati analogne iznajmljene linije za digitalni prenos podataka korišćenjem modema na oba kraja prenosnog puta. Digitalne iznajmljene linije se, takođe, mogu konvertovati za prenos analognih signala korišćenjem analogno/digitalnih konvertora na oba kraja prenosnog puta.

Stepen supstitucije na strani tražnje između dvije usluge može se procijeniti i na osnovu trendova migracije za relevantne usluge.

Za potrebe ove procjene, uzećemo u razmatranje obrasce migracije koji se dešavaju za analogne iznajmljene linije i digitalne iznajmljene linije kapaciteta 64kb/s.

Prema podacima koje su dostavili operatori, na zahtjev Agencije, tokom razmatranog vremenskog perioda nije bilo korisnika analognih iznajmljenih linija. U isto vrijeme kretanje broja digitalnih iznajmljenih linija, kapaciteta 64 kb/s, je prikazano na sljedećem grafiku:

Broj iznajmljenih linija kapaciteta 64 kb/s

Na osnovu prethodno navedenih podataka može se zaključiti da je trend prelaska sa analognih iznajmljenih linija na digitalne, u potpunosti završen u Crnoj Gori.

U tabeli ispod su date cijene analogne iznajmljene linije i digitalne iznajmljene linije kapaciteta 64 kb/s za dužinu iznajmljene linije 2km, 5km, 15km i 50 km, po cjenovniku Crnogorskog Telekoma:

Iznajmljena linija	Jednokratna cijena (€ bez PDV)	Mjesečna cijena (€ bez PDV)			
		2km	5km	15km	50km
Analogna iznajmljena linija	550	30	40.5	60.5	88.5
Digitalna iznajmljena linija 64kb/s	650	49	64	99	148

Podaci iz tabele pokazuju da u slučaju primjene SSNIP od strane hipotetičkog monopoliste za analogne iznajmljene linije, cijena analogne iznajmljene linije će i dalje biti manja od cijene digitalne iznajmljene linije kapaciteta 64 kb/s. Međutim, imajući u vidu činjenicu da će se analogna tehnologija vremenom potpuno izbaciti iz upotrebe, kao i to da digitalna iznajmljena linija kapaciteta 64 kb/s može ponuditi dodatne garancije kvaliteta, postoji određena motivacija za krajnje korisnike da pređu na korišćenje digitalnih iznajmljenih linija, počevši s kapacitetom od 64 kb/s.

Analiza stepana supstitucije na strani ponude

Agencija procjenjuje stepen do kog će ponuđači „tradicionalnih“ digitalnih iznajmljenih linija razmatrati pružanje analognih iznajmljenih linija u slučaju SSNIP koji primijeni hipotetički monopolista, što predstavlja ograničenje pomenutom povećanju cijena.

Uzimajući u obzir da samo Crnogorski Telekom trenutno nudi usluge analognih i „tradicionalnih“ digitalnih iznajmljenih linija, smatramo da je malo vjerovatno da bi se ulazak na tržište materijalizovao u kratkom roku, kao rezultat povećanja cijena 5 – 10% bilo analognih bilo „tradicionalnih“ digitalnih iznajmljenih linija. Razlog tome su veliki troškovi izgradnje koji su uključeni u pružanje usluga.

Zaključak

Glavne karakteristike usluga analognih i digitalnih iznajmljenih linija su sljedeće:

- Usluge su bazirane na naslijeđenim tehnologijama koje se dalje ne razvijaju i zbog toga njihove funkcionalne karakteristike se neće značajno mijenjati.
- Većina analognih i „tradicionalnih“ digitalnih iznajmljenih linija malih kapaciteta koristi iste sisteme prenosa u istoj mreži; to znači da će bilo kakva značajna promjena troškova uticati na obije usluge i reflektovaće se na nivoe cijena obije usluge.
- Određena istraživanja su pokazala da postoji velika vjerovatnoća da bi se krajnji korisnici odlučili na promjenu ovih usluga u slučaju relativne promjene cijena.

Na osnovu navedenog zaključujemo da su analogne iznajmljene linije i „tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije predstavljaju dio istog relevantnog tržišta usluga.

4.2.2 Potencijalne alternative tradicionalnim iznajmljenim linijama

S obzirom da je u prethodnoj tački ustanovljen osnovni opseg usluga iznajmljenih linija, Agencija će u ovoj tački procijeniti moguće supstitute tim uslugama. U skladu sa tim, Agencija će se razmatrati sljedeće usluge:

- VPN,
- Ethernet usluge,
- Asimetrične usluge prenosa podataka (asimetrični xDSL, FTTx, KDS/HFC).

Analiza stepana supstitucije na strani tražnje

U cilju sagladavanja supstitivnosti na strani tražnje, Agencija će analizirati određene usluge, odnosno proizvode, koji mogu da pružaju funkcionalno ekvivalente usluge usluzi tradicionalnih iznajmljenih linija, tj mogu biti bliski ili savršeni supstituti usluzi tradicionalnih iznajmljenih linija. Pored toga Agencija će razmatrati i trendove na tržištu, kao i poređenje relativnih cijena ovih usluga.

❖ VPN (Virtual private network) usluge

VPN (eng. Virtual Private Network) je usluga koja korisnicima omogućava povezivanje geografski distribuiranih lokacija u cilju realizacije privatne mreže, preko javnih mreža. Kod tehnoloških rješenja baziranih na Internet protokolu terminalna oprema korisnika je vezana za IP adresu koju definiše krajnji korisnik.

VPN pružaju mogućnost konfigurisanja prema zahtjevima krajnjeg korisnika. U skladu sa tim, VPN omogućavaju korišćenje za aplikacije „od tačke do tačke“, ali i za aplikacije „od tačke do više tačaka“.

S obzirom da VPN usluge ne obezbjeđuju garancije u pogledu simetričnog kapaciteta prenosa, kao i parametara kvaliteta usluga koje su karakteristične za tradicionalne iznajmljene linije, VPN usluge ne predstavljaju potpuni supstitut uslugama iznajmljenih linija.

❖ Ethernet usluge

Ethernet prenosna tehnologija se, zbog svog tehnološkog razvoja, raširenosti i povoljnih cijena opreme, sve više pojavljuje kao standardna tehnologija za širokopojasne mreže. Kada su u pitanju iznajmljene linije, razmatraćemo slučaj u kome je iznajmljena linija realizovana preko Ethernet tehnologije korišćenjem konfiguracije „od tačke do tačke“, sa Ethernet interfejsima kojima je dodijeljen garantovani simetrični kapacitet prenosa.

Ethernet koristi tehnologiju prenosa paketa i, za razliku od PDH/SDH sistema prenosa, dizajniran je tako da može da opsluži vršna opterećenja saobraćaja koja prevazilaze kapacitet usluge u kratkim vremenskim intervalima. To se postiže skladištenjem (buferovanjem) podataka za kasniji prenos. Iz tog razloga, performanse koje se odnose na kašnjenje i varijacije kašnjenja (*jitter*) se neizbježno degradiraju u uslovima velike količine saobraćaja, što čini kvalitet usluga koji se pruža korišćenjem Ethernet tehnologije „od kraja na kraj“ zavisnim od količine saobraćaja, za razliku od PDH/SDH usluga. Starije verzije Ethernet servisa su imale veće promjenljivije vrijednosti kašnjenja i varijacije kašnjenja (*jitter*), i kao rezultat nijesu bile u mogućnosti da podrže sinhronizaciju. Međutim, ukoliko se obezbijedi adekvatno upravljanje saobraćajem, što se sada čini u tzv. „*carrier class*“ Ethernet servisima koji omogućavaju usluge „od tačke do tačke“, može se doći do performansi koje se odnose na kašnjenje i varijaciju kašnjenja (*jitter*) koje su uporedive sa PDH/SDH uslugama¹⁷.

Takođe, treba navesti i značajan napredak koji se odnosi na početak razvoja kod tzv. „*carrier class*“ Ethernet servisa koji podržavaju protokole za sinhronizaciju, kao što je SyncE and IEEE 1588. Glavna primjena ovih servisa se očekuje da bude transport u mobilnim mrežama.

Stoga, Ethernet tehnologija može biti konfigurisana na način da pruža ekvivalentno funkcionalnu uslugu usluži tradicionalne iznajmljene linije velikog kapaciteta.

¹⁷ Opis usluga koji je dat od strane MEF, daje primjer ovoga: <http://metroethernetforum.org/metro-ethernet-services.pdf>

❖ Asimetrične usluge prenosa podataka (asimetrični xDSL, FTTx)

U ovom trenutku, širokopojasni pristup se pruža, u najvećoj mjeri, korišćenjem ADSL i ADSL2+ tehnologija preko pristupne bakare mreže od lokalnih čvorova mreže do prostorija krajnjeg korisnika. ADSL tehnologija omogućava korišćenje standardne telefonske bakarne parice za obezbjeđivanje asimetričnog prenosa podataka velikim brzinama. Asimetrija se iskazuje u činjenici da su kapaciteti za download veći od kapaciteta za upload. Kapaciteti koji su na raspolaganju krajnjem korisniku zavise kako od opreme koje je instalirana u lokalnim čvorovima mreže (tj. tipa ADSL tehnologije koja je primijenjena), tako i od udaljenosti korisnika od lokalnog čvora. Pored toga, što ADSL ne pruža simetričan prenosni kapacitet, u odnosu na iznajmljene linije razlika postoji u kvalitetu ADSL usluga koje se odnose na garantovani kapacite, kašnjenje i varijaciju kašnjenja.

Iz prethodno navedenog Agencija zaključuje da ADSL usluge ne predstavljaju potpuni supstitut uslugama iznajmljenih linija.

Razvoj širokopojasnih mreža sljedeće generacije je baziran na unapređenju pristupne konekcije između krajnjeg korisnika i mreže operatora. Taj cilj se realizuje instalacijom kablova sa optičkim vlaknima u pristupnoj elektronskoj komunikacionoj mreži operatora. Pri tome, glavne mrežne arhitekture koje se trenutno razvijaju su:

- FTTH – arhitektura u kojoj je stan krajnjeg korisnika povezan sa mrežom operatora putem optičkog vlakna.
- FTTB - arhitektura u kojoj je zgrada krajnjeg korisnika povezana sa mrežom operatora putem optičkog vlakna, pri čemu je konekcija do stana krajnjeg korisnika ostvarena nekim drugim prenosnim medijumom.

U Crnoj Gori Crnogorski Telekom razvija FTTH arhitektura koja koristi GPON topologiju kojom se jedno optičko vlakno od pristupne tačke u mreži dijeli između više korisnika. FTTB arhitektura se koristi u kombinaciji ADSL2+ tehnologijom, za pružanje usluga krajnjem korisniku.

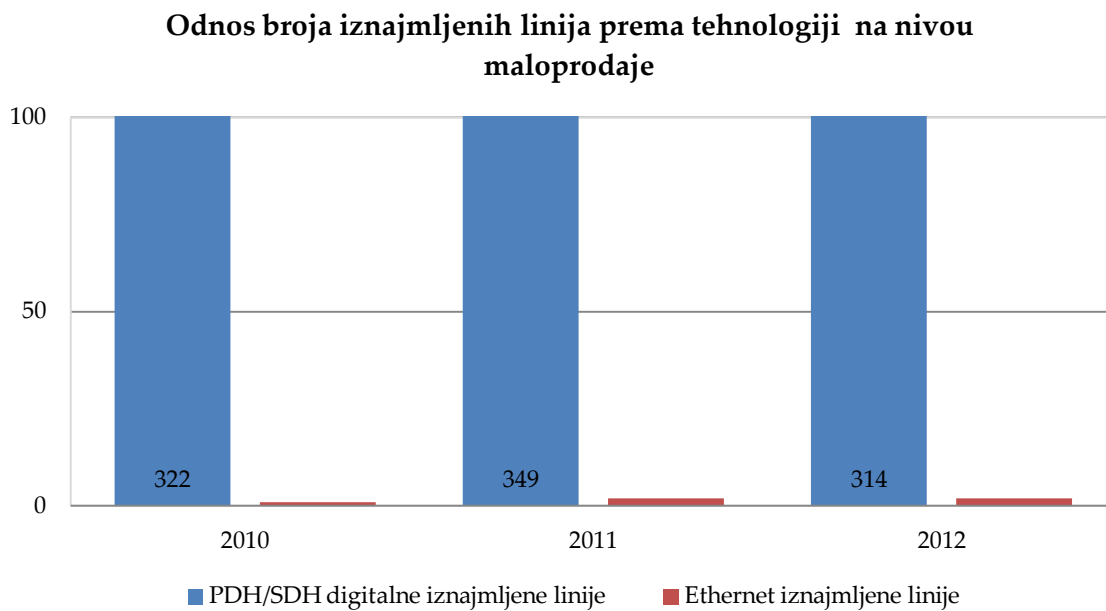
Zajedničke karakteristike ponuđenih usluga (FTTH, FTTB) je da nude veći kapacitet pristupa u odnosu na tehnologije bazirane na baranim paricama. Međutim, i pored toga preko ovih tehnologija pružaju se asimetrični kapaciteti pristupa i nema garantovanih stalnih kapaciteta pristupa (u download-u i u upload-u).

Iz prethodno navedenog Agencija zaključuje da usluge bazirane na FTTx (FTTH, FTTB) ne predstavljaju potpuni supstitut uslugama iznajmljenih linija.

Stepen supstitucije na strani tražnje između dvije usluge može se procijeniti na osnovu trendova migracije za relevantne usluge.

Za potrebe ove procjene, uzećemo u razmatranje obrasce promjene koje se dešavaju u broju digitalnih PDH/SDH iznajmljenih linija i Ethernet iznajmljenih linija.

Na sljedećem grafiku je prikazano kretanje broja digitalnih PDH/SDH iznajmljenih linija i Ethernet iznajmljenih linija u periodu od 2010. – 2012. godine:

Na osnovu prethodno navedenih podataka može se zaključiti da, na maloprodajnom tržištu usluga iznajmljenih linija, se i dalje dominantno koriste usluge tradicionalnih iznajmljenih linija.

U tabeli ispod su date cijene digitalne iznajmljene linije kapaciteta 34 Mb/s i cijene za Ethernet iznajmljene linije kapaciteta 100 Mb/s, za dužinu iznajmljene linije 2km, 5km, 15km i 50 km, po cjenovniku Crnogorskog Telekomu:

Iznajmljena linija	Jednokratna cijena (€ bez PDV)	Mjesečna cijena (€ bez PDV)			
		2km	5km	15km	50km
Digitalna iznajmljena linija 34 Mb/s	3400	1140	1455	2355	3615
Ethernet iznajmljena linija 100 Mb/s	3550	1680	2055	3155	4695

Podaci iz tabele pokazuju da u slučaju primjene SSNIP od strane hipotetičkog monopoliste za digitalne iznajmljene linije linije kapaciteta 34 Mb/s, cijena takve iznajmljene linije će i dalje biti manja od cijene Ethernet iznajmljene linije kapaciteta 100 Mb/s. Međutim, imajući u vidu činjenicu da Ethernet iznajmljena linija kapaciteta 100 Mb/s nudi znatno veći prenosni kapacitet

u odnosu na kapacitet od 34 Mb/s postoji određena motivacija za krajnje korisnike da pređu na korišćenje Ethernet iznajmljenih linija, počevši s kapacitetom od 100 Mb/s.

Analiza stepana supstitucije na strani ponude

Agencija procjenjuje stepen do kog će ponuđači „tradicionalnih“ digitalnih iznajmljenih linija razmatrati pružanje Ethernet iznajmljenih linija u slučaju SSNIP koji primijeni hipotetički monopolista, što predstavlja ograničenje pomenutom povećanju cijena.

Uzimajući u obzir činjenicu da osnovnu uslugu na tržištu iznajmljenih linija predstavljaju „tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije potrebno je razmotriti da li Ethernet iznajmljene linije pripadaju istom relevantnom tržištu, s obzirom na stepen supstitucije na strani ponude. Agencija smatra, da se jednostavno mogu zamijeniti „tradicionalne“ digitalne iznajmljene linije Ethernet iznajmljenim linijama (isto tako i obrnuto), s obzirom da je potrebno zamijeniti samo interfejs na krajevima iznajmljene linije, što ne predstavlja veliki trošak.

Zaključak

Glavne karakteristike usluga digitalnih i Ethernet iznajmljenih linija su sljedeće:

- Navedene usluge predstavljaju supstitute po svojim funkcionalnim karakteristikama.
- Određena istraživanja koja su sproveli regulatori u Evropskoj Uniji su pokazala da postoji velika vjerovatnoća da bi se krajnji korisnici odlučili na promjenu ovih usluga u slučaju relativno male promjene cijena.

Na osnovu navedenog zaključujemo da digitalne iznajmljene linije i Ethernet iznajmljene linije predstavljaju dio istog relevantnog tržišta usluga.

4.2.3 Segmentacija iznajmljenih linija prema kapacitetima

S obzirom da su iznajmljene linije dostupne u širokom rasponu kapaciteta Agencija je, za potrebe definisanja relevantnog tržišta, razmatrala stepen supstitutivnosti iznajmljenih linija različitog kapaciteta.

Analiza stepana supstitucije na strani tražnje

S obzirom na to da se na maloprodajnom tržištu pružaju usluge iznajmljenih linija različitih kapaciteta prenosa, potrebno je utvrditi da li različiti kapaciteti prenosa čine sastavni dio istog tržišta. Agencija je analizirala supstitutivnost kapaciteta iznajmljenih linija preko funkcionalnih i cjenovnih karakteristika.

Razmatranjem funkcionalne supstitutivnosti, krajnji korisnik je u mogućnosti da umjesto iznajmljene linije većeg kapaciteta koristi više linija manjih kapaciteta i održava isti nivo kvaliteta usluge. Uzimajući u obzir da krajnji korisnik može koristiti jednu liniju većeg

kapaciteta ili više linija manjih kapaciteta, a da pri tome nivo kvaliteta usluge ostaje nepromijenjen, Agencija ocjenjuje da se u skladu sa kriterijumom funkcionalne supstitutivnosti različiti kapaciteti iznajmljenih linija mogu smatrati dijelom istog tržišta.

Prema podacima dostavljenim u upitnicima, može se zaključiti da po pravilu porastom kapaciteta iznajmljene linije cijena po jedinici kapaciteta opada. Tako npr. cijena iznajmljene linije kapaciteta od 34 Mb/s nije 4 puta veća od cijene iznajmljene linije kapaciteta 8 Mb/s, već manje od 2 puta. Stoga, u slučaju primjene SSNIP za određeni kapacitet iznajmljene linije, krajnji korisnik će, po pravilu, zamijeniti iznajmljenom linijom većeg kapaciteta, s obzirom da će, u zavisnosti od povećanja cijene za veći kapacitet plaćati sličnu, pa čak i nižu cijenu po jedinici kapaciteta, a zapravo će dobiti bolju uslugu.

Zbog značajnih razlika u cijenama između iznajmljenih linija manjih i većih kapaciteta ne postoji direktna supstitutivnost između iznajmljenih linija manjih i većih kapaciteta. Međutim, treba utvrditi da li postoji neprekidni lanac supstitucije između postojećih usluga kako bi se utvrdilo da li predstavljaju jedinstveno tržište, odnosno u ovom slučaju treba utvrditi da li postoji lanac supstitucije između ponuđenih kapaciteta iznajmljenih linija. Kod kapaciteta tradicionalnih digitalnih iznajmljenih linija postoji velika razlika u kapacitetu između ponuđenih iznajmljenih linija, i to između iznajmljene linije kapaciteta od 2Mb/s i 34 Mb/s, 34 Mb/s i 155 Mb/s. Međutim, uvođenjem Ethernet iznajmljenih linija postoji neprekidni lanac supstitucije s obzirom na široku ponudu kapaciteta Ethernet vodova, zbog čega Agencija smatra da nije potrebno vršiti podjelu tržišta u zavisnosti od kapaciteta iznajmljenih linija.

Agencija smatra da nije potrebno posebno dijeliti tržište iznajmljenih linija prema kapacitetima, jer bi struktura svakog pojedinačnog tržišta bila slična strukturi ukupnog tržišta.

Analiza stepena supstitucije na strani ponude

Kod procjene stepena supstitutivnosti iznajmljenih linija različitog kapaciteta na strani ponude Agencija je razmatrala da li bi potencijalni pružalac usluge iznajmljenih linija pribjegao pružanju istovjetne usluge u slučaju povećanja njene cijene od strane hipotetičkog monopoliste. Agencija ocjenjuje nerealnom mogućnost da potencijalni konkurent pristupi izgradnji pristupne infrastrukture u cilju pružanja usluge iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou, kao odgovor na malo, ali značajno i trajno povećanje cijena hipotetičkog monopoliste. Objašnjenje leži u veoma velikim troškovima obezbjeđenja lokalnog pristupa, a odnosi se na vrlo visoke troškove izgradnje pristupne i prenosne infrastrukture, koja se pored toga ne mogu realizovati u kratkom roku. Hipotetički monopolista može odmah da reaguje na povećanje cijene, dok je potencijalnim konkurentima potrebno više vremena i ulaganja za pružanje istovjetne usluge na tržištu.

Zaključak

Na osnovu prethodno navedenog, Agencija ocjenjuje, s obzirom na funkcionalne i cjenovne karakteristike, da su iznajmljene linija svih kapaciteta prenosa supstitutivne usluge, odnosno

predstavljaju sastavni dio istog maloprodajnog tržišta, pa nije potrebno dalje dijeliti relevantno tržište prema kapacitetima iznajmljenih linija.

4.2.4 Nacionalne i međunarodne iznajmljene linije

S obzirom da su iznajmljene linije dostupne kao nacionalne i međunarodne, Agencija je, za potrebe definisanja relevantnog tržišta, razmatrala stepen supstitutivnosti iznajmljenih linija ovih tipova iznajmljenih linija.

Analiza stepana supstitucije na strani tražnje

S obzirom na to da se na maloprodajnom tržištu pružaju usluge nacionalnih i međunarodnih iznajmljenih linija, potrebno je utvrditi da li su ovi tipovi iznajmljenih linija predstavljaju sastavni dio istog tržišta. Agencija je analizirala supstitutivnost nacionalnih i međunarodnih iznajmljenih linija preko funkcionalnih karakteristika.

Nacionalna iznajmljena linija je iznajmljena linija čije su obje terminalne tačke mreže u Crnoj Gori, dok je kod međunarodne iznajmljene linije jedna terminalna tačka u Crnoj Gori dok je druga terminalna tačka van Crne Gore. Pored ove funkcionalne razlike, ostale funkcionalne karakteristike nacionalnih i međunarodnih iznajmljenih linija su iste (nude simetričan kapacitet prenosa, garantuje se određeni nivo kvaliteta usluga itd.)

U slučaju da hipotetički monopolista poveća cijenu usluge nacionalne iznajmljene linije, krajnji korisnik po pravilu neće moći da zamijeni uslugom međunarodne iznajmljene linije, jer korišćenjem te usluge neće moći da poveže dvije krajnje tačke u Crnoj Gori. Takođe, u slučaju da neki krajnji korisnik želi da poveže svoju poslovnicu koja se nalazi van Crne Gore, u slučaju povećanja cijene međunarodne iznajmljene linije, to neće moći da uradi korišćenje usluge nacionalne iznajmljene linije.

S obzirom na navedenu suštinsku razliku između usluga nacionalnih i međunarodnih iznajmljenih usluga, Agencija smatra da nije potrebno razmatrati njihovu cjenovnu zamjenljivost.

Analiza stepana supstitucije na strani ponude

Kod procjene stepena supstitutivnosti nacionalnih i međunarodnih iznajmljenih linija na strani ponude Agencija je razmatrala da li bi potencijalni pružalac usluge iznajmljenih linija pribjegao pružanju istovjetne usluge u slučaju povećanja njene cijene od strane hipotetičkog monopoliste. Agencija ocjenjuje nerealnom mogućnost da potencijalni konkurent pristupi izgradnji potrebne međunarodne infrastrukture u cilju pružanja usluge iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou, kao odgovor na malo, ali značajno i trajno povećanje cijena hipotetičkog monopoliste. Objašnjenje leži u veoma velikim troškovima obezbjeđenja međunarodnih prenosnih kapaciteta, koji se pored toga ne mogu realizovati u kratkom roku. Hipotetički monopolista može odmah

da reaguje na povećanje cijene, dok je potencijalnim konkurentima potrebno više vremena i ulaganja za pružanje istovjetne usluge na tržištu.

Zaključak

Na osnovu prethodno navedenog, Agencija ocjenjuje, s obzirom na funkcionalne karakteristike, da nacionalne i međunarodne iznajmljene linije ne predstavljaju supstitutivne usluge, odnosno ne predstavljaju sastavni dio istog maloprodajnog tržišta.

4.3 Definicija veleprodajnog tržišta

Za razliku od maloprodajnog tržišta iznajmljenih linija, gdje se usluge direktno pružaju krajnjim korisnicima, u veleprodajnom segmentu iznajmljene linije zakupljuju drugi operatori koji ih koriste za direktno ili indirektno pružanje svojih proizvoda i usluga krajnjim korisnicima. U stvari, najveći korisnici na veleprodajnom nivou su mobilni operatori, koji kupuju iznajmljene linije na nivou veleprodaje, koriste ih pretežno kao interkonekzione linkove, za povezivanje radio-baznih stanica i transport IP saobraćaja.

U Eksplanatornom memorandumu Preporuke o relevantnim tržištima iz 2007. godine¹⁸, se navodi da Evropska Komisija smatra da je moguće definisati tržište maloprodaje i tržište veleprodaje iznajmljenih linija, koja su u širokom smislu paralelna. Pružaoci usluge iznajmljenih linija na nivou veleprodaje mogu da ponude proizvode i usluge svom maloprodajnom segmentu ili drugim operatorima koji nude te usluge, odnosno proizvode krajnjim korisnicima.

Evropska Komisija, takođe, u Eksplanatornom memorandumu, navodi da je veleprodajno tržište iznajmljenih linija moguće podijeliti na dva segmenta: terminalne segmente iznajmljenih linija i trunk segmente iznajmljenih linija. Agencija smatra da su terminalni segmenti iznajmljenih linija i trunk segmenti iznajmljenih linija komplementarni proizvodi, a ne supstituti, jer se iznajmljene linije pružaju „s kraja na kraj“. Osim toga, Evropska Komisija ima stav da određeni trunk segmenti iznajmljenih linija neće biti ponuđeni od strane alternativnih pružalaca usluga, kao i da bi dalja segmentacija prema kapacitetima mogla biti opravdana samo u slučaju specifičnih nacionalnih okolnosti.

4.3.1 Analiza stepena supstitucije na strani tražnje

S obzirom da tražnja na nivou veleprodaje proizilazi iz tražnje na nivou maloprodaje, u daljoj analizi stepena supstitucije na strani tražnje na nivou veleprodaje uzeće se u obzir prethodno navedene tehničke karakteristike koje određuju uslugu iznajmljene linije.

Takođe, kao početna pretpostavka prilikom razmatranja stepena supstitucije na strani tražnje na nivou veleprodaje uzeće se pretpostavka da tražnja za uslugom terminalnog segmenta

¹⁸ Explanatory note C(2007) 5406.

iznajmljenih linija proizilazi iz tražnje za uslugom nacionalne iznajmljene linije koja se pruža na nivou maloprodaje, bez obzira ne tehnologiju kojom je realizovana i kapacitet prenosa koji obezbjeđuje.

Međutim, tražnja za uslugama iznajmljenih linija na nivou veleprodaje ne zavisi samo od tražnje na nivou maloprodaje, već zavisi i od tražnje operatora za uslugom iznajmljenih linija u cilju razvoja i širenja svoje mreže ili povezivanja sa mrežama drugih operatora, kako bi mogli da pružaju i druge elektronske komunikacione usluge na nivou maloprodaje. Na nivou veleprodaje operatori uslugu iznajmljenih linija koriste za sljedeće potrebe: interkonekcion linkovi, tranzitni linkovi, linkovi za povezivanje mrežnih elemenata operatora. Trenutno se na nivou veleprodaje navedene usluge pružaju preko tradicionalnih digitalnih iznajmljenih linija i preko Ethernet iznajmljenih linija.

S obzirom da je Agencija zaključila da na nivou maloprodaje tradicionalne digitalne iznajmljene linije i Ethernet iznajmljene linije pripadaju istom relevantnom tržištu, isto se može zaključiti i za veleprodajni nivo. Pored toga, na maloprodajnom tržištu je zaključeno da nije potrebno dijeliti relevantno tržište prema kapacitetima iznajmljenih linija, pa se isto može zaključiti i na nivou veleprodaje.

Predmet ove analize tržišta je tržište terminalnih segmenata iznajmljenih linija na nivou veleprodaje, odnosno usluge iznajmljenih linija na nivou veleprodaje koji se odnosi na terminalni segment. U daljem tekstu ovog dokumenta Agencija će, na osnovu nacionalnih specifičnosti (uvažavajući postojeće stanje) i podataka dostavljenih od strane operatora odrediti granice tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija.

Pored toga, operator koji namjerava da pruža javne elektronske komunikacione usluge krajnjim korisnicima, u zavisnosti od topologije i razvijenosti svoje mreže može koristiti pojedine veleprodajne segmente iznajmljenih linija. Operator koji ima dovoljno razvijenu mrežu može koristiti uslugu dijela iznajmljene linije, pa treba razmotriti smatraju li se ove dvije usluge substitutivnim uslugama.

Na kraju, Agencija je razmatrala da li u relevantno tržište ulaze usluge tradicionalnih digitalnih iznajmljenih linija i usluge Ethernet iznajmljenih linija koje operatori pružaju preko svoje pristupne mreže, tj. koriste za vlastite potrebe (eng. *self supply*).

Na osnovu prethodno navedenog Agencija je, u daljem tekstu analize, razmatrala sljedeća pitanja:

- Gdje se nalazi odgovarajuća granica između tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija i tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija?
- Da li iznajmljene linije i djelovi iznajmljenih linija predstavljaju supstitutivne usluge?
- Da li u relevantno tržište ulaze usluge iznajmljenih linija koje operatori pružaju putem svoje pristupne mreže, tj. za svoje potrebe.

Granica između terminalnih i trunk segmenata iznajmljenih linija

Kao što je već naglašeno, tržište terminalnih segmenata iznajmljenih linija pripada lokalnoj pristupnoj infrastrukturi koju nije jednostavno udvostručiti od strane potencijalne konkurencije. Tržište trunk segmenata iznajmljenih linija ima, međutim, niže barijere za uvođenje konkurencije. Što je definicija trunk segmenata iznajmljenih linija šira, tj. što se granica prema lokaciji krajnjeg korisnika dalje pomjera, postaje sve teže izvodljiva solucija ponovne izgradnje infrastrukture, s ciljem povećanja nivoa konkurentnosti tržišta. Međutim, s obzirom na mogućnost daljeg investiranja u infrastrukturu od strane konkurentskih operatora, ova definicija će biti predmet stalnog praćenja i preispitivanja u kontekstu tržišnih kretanja.

Granicu između tržišta terminalnih i trunk segmenata iznajmljenih linija, Agencija je utvrdila analizom relevantnog tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, iz novembra 2010. godine. Na tako određenu granicu, operatori nijesu imali primjedbi u potpunim upitnicima koje su dostavili Agenciji u postupku prikupljanja podataka za ovu analizu. U skladu sa navedenim, Agencija smatra da bi bilo cjelishodno odrediti granicu između tržišta na geografskoj osnovi, definisanjem da trunk segmentu pripadaju iznajmljene linije između opština u Crnoj Gori i definisanjem da terminalnom segmentu pripadaju iznajmljene linije na teritoriji jedne opštine.

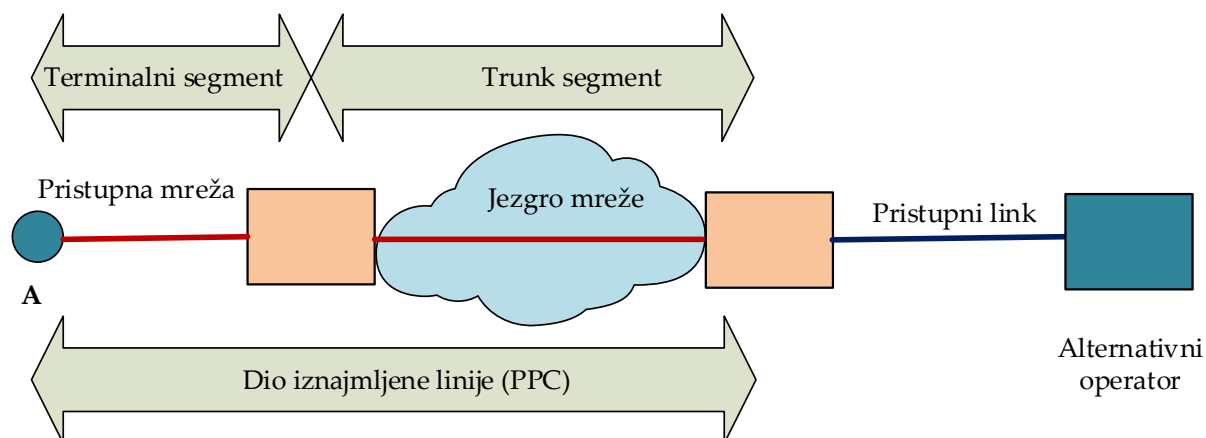
U postupku određivanja razgraničenja između ova dva tržišta, Agencija je razmatrala i hijerarhiju mreža operatora. Međutim, mrežnu topologiju najvećih elektronskih komunikacionih mreža u Crnoj Gori ne karakteriše strukturirana hijerarhijska mreža i na taj način se ne dobija jasna predstava gdje leži granica između tržišta terminalnih segmenata i tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija. Agencija ocjenjuje da relevantna „granica“ između tržišta trunk segmenata iznajmljenih linija i tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija treba da se definiše lokalna korisnička centrala, ali ne zbog njene funkcije komutacije, već zbog njenog značaja kod eventualnog donošenja odluke alternativnog pružaoca usluge o izgradnji sopstvene infrastrukture. Sa geografskog aspekta granica je objekat u kojem je smještena lokalna telefonska centrala za određenu opštinu, a sa funkcionalnog aspekta granica je digitalni razdjelnik ili mrežni uređaj ekvivalentne funkcionalnosti koji je smješten u tom objektu.

S obzirom na relativno ravnu mrežnu hijerarhiju koja postoji u Crnoj Gori, i na visoke nepovratne troškove vezane za izgradnju mreže, Agencija predviđa da se ova situacija neće promijeniti tokom perioda na koji se odnosi ova analiza.

Iznajmljene linije i dijelovi iznajmljenih linija

Djelovi iznajmljenih linija (eng. *Partial Private Circuit*) se mogu koristiti da obezbijede simetrični kapacitet između dvije terminalne tačke, od kojih je jedna povezana preko interkonekcionog linka na lokaciji drugog operatora, a druga je na lokaciji korisnika. Tipično, djelovi iznajmljenih linija uključuju terminalne segmente i trunk segmente iznajmljenih linija koji su povezani na iznajmljenu liniju mrežnog operatora preko linka između mreža operatora (pristupni link).

Iznajmljena linija krajnjeg korisnika koja je povezana na prenosni čvor operatora, nije direktno ekvivalentna terminalnom segmentu iznajmljene linije, već može uključivati i neke elemente trunk segmenta iznajmljene linije.

Djelovi iznajmljenih linija mogu predstavljati komercijalniju alternativu iznajmljenim linijama u situaciji kada je operator uložio sredstva u izgradnju sopstvene infrastrukture. Umjesto iznajmljivanja iznajmljene linije „od kraja do kraja“ od mrežnog operatora, operator može da iznajmi dio linije, a da za preostali kapacitet koristi sopstvenu infrastrukturu.

Djelovi iznajmljenih linija i iznajmljene linije zadovoljavaju funkcionalni aspekt definicije iznajmljene linije, tako da kod analize stepena supstitucije na strani tražnje oni predstavljaju funkcionalne ekvivalente.

Djelovi iznajmljenih linija i iznajmljene linije na nivou veleprodaje pružaju ekvivalentnu funkcionalnost korisniku - drugom operatoru, odnosno obezbjeđuju simetričan kapacitet od tačke do tačke i oba proizvoda koriste većinu istih elemenata mreže. Međutim, način na koji se kapacitet nudi drugom operatoru značajno se razlikuje. Iznajmljena linija se pruža po principu „od kraja do kraja“, dok se kod dijela iznajmljene linije druga tačka iznajmljene linije povezuje na pristupnu tačku drugog operatora kao dio transportnog linka. Usluga korišćenja djelova iznajmljenih linija doprinosi većoj efikasnosti mreže drugog operatora, agregacijom većeg broja linija (djelova iznajmljenih linija ili interkonekcionih linkova) na jednom transportnom linku. Da bi iskoristili ovu efikasnost, operatori moraju da investiraju u mrežu, što se od njih ne bi zahtijevalo u slučaju korišćenja usluge iznajmljene linije na nivou veleprodaje.

Agencija ocjenjuje da operatori na nivou veleprodaje imaju interes i za iznajmljenim linijama i za djelovima iznajmljenih linija. Precizna kombinacija ova dva proizvoda zavisi od odnosa cijena ovih usluga, zbog čega će u slučaju da hipotetički monopolista poveća cijenu, ove dvije usluge biti međusobno konkurentne. Iz ovog razloga, Agencija smatra da sa aspekta tražnje iznajmljene linije i djelovi iznajmljenih linija čine jedinstveno tržište.

Usluge iznajmljenih linija koje operatori pružaju preko svoje pristupne mreže, odnosno za svoje potrebe

S obzirom da se na nivou maloprodaje usluge tradicionalnih digitalnih iznajmljenih linija i Ethernet iznajmljenih linija smatraju substitutivnim uslugama, potrebno je utvrditi da li postoji na nivou maloprodaje dovoljan konkurentski pritisak od strane operatora koji nevedene usluge pružaju preko svoje pristupne mreže, odnosno za sopstvene potrebe (eng. *self supply*), tako da mogu uticati na određivanje cijena usluga iznajmljenih linija. Ukoliko postoji značajan konkurentski pritisak na nivou maloprodaje, potrebno je u dimenziju usluga (proizvoda) relevantnog tržišta uključiti i usluge iznajmljenih linija koje operatori pružaju za sopstvene potrebe, odnosno svojim krajnjim korisnicima na nivou maloprodaje.

U odsustvu regulacije, ukoliko bivši monopolista koji pruža veleprodajnu uslugu iznajmljenih linija poveća cijenu te usluge, maloprodajna cijena usluge operatora koji pruža uslugu iznajmljene linije krajnjim korisnicima preko navedene veleprodajne usluge, bi se, takođe, trebala povećati jer će operatori biti prinuđeni da povećane veleprodajne troškove prebace na krajnje korisnike. Iz tog razloga krajnji korisnici bi, zbog povećanja cijena, počeli koristiti usluge iznajmljene linije koje se pružaju preko svoje pristupne mreže jer su njihove cijene povoljnije, a na nivou maloprodaje su substitutivne usluge.

Iz tog razloga, na osnovu substitutivnosti na strani tražnje na nivou maloprodaje dolazi do određenog pritiska na odluku bivšeg monopoliste jer će, zbog povećanja cijena veleprodajne usluge iznajmljenih linija, korisnici prelaziti na druge maloprodajne usluge (koje se zasnivaju na svojoj mreži, a ne na veleprodajnoj usluzi), što će povećanje cijena bivšem monopolisti učiniti neisplativim, tj. dovešće do smanjenja prodaje veleprodajne usluge.

U skladu sa prethodno navedenim, Agencija Agencija smatra da sa aspekta tražnje, usluga iznajmljenih linija koju operatori pružaju za sopstvene potrebe (eng. *self supply*), odnosno svojim krajnjim korisnicima, pripada relevantnom tržištu u dimenziji usluga.

4.3.2 Analiza stepena substitucije na strani ponude

Substitucija na strani ponude na nivou veleprodaje bi bila moguća u slučaju, kada operator koji ne pruža usluge iznajmljivanja linija na nivou veleprodaje i ne posjeduje sopstvenu infrastrukturu, prilikom povećanja cijena usluga hipotetičkog monopoliste počne pružati navedenu uslugu. Usluge iznajmljenih linija na nivou veleprodaje ne bi bilo moguće početi pružati navedenu uslugu u kratkom vremenskom roku zbog toga što operator ne posjeduje svoju pristupnu elektronsku komunikacionu mrežu. Troškovi građevinskih radova, kopanja rova, gradnja neophodne infrastrukture, polaganje kablova i ostali troškovi i potrebne radnje su toliko zahtjevne da ih nije moguće realno završiti u kratkom vremenskom roku kao odgovor na malo, ali stalno povećanje cijena.

Agencija smatra, da bi sa aspekta ponude operator pružalac iznajmljenih linija tehnički mogao da pruža i djelove iznajmljenih linija, kao odgovor na povećanje cijene koje bi izvršio hipotetički monopolista - pružalac djelova iznajmljenih linija. Takođe, operator pružalac djelova iznajmljenih linija bi tehnički bio u stanju da izvrši promjenu u svojoj ponudi, u relativno kratkom roku, kao odgovor na povećanje cijene usluge iznajmljene linije od strane hipotetičkog monopoliste. U suštini, za uslugu iznajmljenih linija i za uslugu djelova iznajmljenih linija koristi se ista tehnologija. Na osnovu ove analize, Agencija je mišljenja da, sa aspekta ponude, iznajmljene linije i djelovi iznajmljenih linija pripadaju jedinstvenom tržištu.

Agencija je, takođe, zaključila da u dimenziji usluga relevantnog tržišta sa strane tražnje ulaze i iznajmljene linije koje operatori pružaju za svoje potrebe. Kada se posmatra aspekt ponude, Agencija smatra da operatori koji pružaju usluge iznajmljenih linija za svoje potrebe, odnosno svojim krajnjim korisnicima, mogu u kratkom vremenskom roku početi pružati veleprodajne usluge iznajmljenih linija u slučaju povećanja cijene hipotetičkog monopoliste.

4.3.3 Relevantno tržište u dimenziji usluga (proizvoda)

Na osnovu navedenog Agencija je utvrdila da tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, u dimenziji usluga, pripadaju javno ponuđene usluge iznajmljenih linija koje se nude drugim operatorima, uključujući tradicionalne iznajmljene linije i Ethernet iznajmljene linije, bez obzira na kapacitet prenosa i medijuma koji se koristi za prenos, a obuhvataju sljedeće usluge:

- Terminalni segmenti iznajmljenih linija;
- Djelovi iznajmljenih linija, pri čemu terminalni i trunk segmenti koji ih sačinjavaju pripadaju teritoriji jedne opštine;
- Iznajmljene linije između mreža pojedinih operatora (pristupni linkovi) i
- Usluge iznajmljenih linija koje operatori pružaju za svoje potrebe.

4.4 Relevantno tržište u geografskoj dimenziji

Relevantno geografsko tržište predstavlja prostor na kome su operatori i pružaoci usluga prisutni, sa aspekta ponude i sa aspekta tražnje za relevantnim proizvodima i uslugama. Preovladavajući uslovi konkurencije na tom prostoru su slični ili dovoljno homogeni i isti se bitno razlikuju od susjednog prostora.

U skladu sa smjernicama i preporukama Evropske Komisije u sektoru elektronskih komunikacija geografska dimenzija relevantnih tržišta najčešće se određuje imajući u vidu kriterijume koji se odnose na područje pokrivenosti mrežom i područje regulatorne nadležnosti.

Na osnovu gore navedenog, a uzimajući u obzir:

- analizu stepena supstitucije usluge terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou,
- da operatori pružaju javne elektronske komunikacione usluge pod istim uslovima na cijeloj teritoriji Crne Gore,

- da je pravni i regulatorni okvir za predmetne usluge, odnosno pravni i regulatorni okvir vezan za sektor elektronskih komunikacija isti na cijeloj teritoriji Crne Gore,

Agencija zaključuje da je relevantno tržište u geografskoj dimenziji, za uslugu terminalnog segmenta iznajmljene linije- veleprodajni nivo, u opsegu nacionalno, odnosno relevantno tržište u geografskoj dimenziji čini cijela teritorija Crne Gore.

4.5 Zaključak Agencije o određivanju relevantnog tržišta

U skladu sa prethodno navedenim, Agencija je odredila da relevantno tržište terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, u dimenziji usluga, pripadaju javno ponuđene usluge iznajmljenih linija koje se nude drugim operatorima, uključujući tradicionalne iznajmljene linije i Ethernet iznajmljene linije, bez obzira na kapacitet prenosa i medijuma koji se koristi za prenos, čine sljedeće usluge:

- Terminalni segmenti iznajmljenih linija;
- Djelovi iznajmljenih linija, pri čemu terminalni i trunk segmenti koji ih sačinjavaju pripadaju teritoriji jedne opštine;
- Iznajmljene linije između mreža pojedinih operatora (pristupni linkovi) i
- Usluge iznajmljenih linija koje operatori pružaju za svoje potrebe.

Agencija je odredila da je relevantno tržište u geografskoj dimenziji cijela teritorija Crne Gore.

5. ANALIZA KONKURENCIJE NA TRŽIŠTU TERMINALNIH SEGMENTA IZNAJMLJENIH LINIJA – VELEPRODAJNI NIVO

5.1 Cilj i predmet analize relevantnog tržišta

Saglasno odredbama poglavlja V Zakona o elektronskim komunikacijama, koje se odnosi na obezbjeđenje konkurencije, postupak analize relevantnih tržišta se sprovodi u cilju ocjene stepena konkurentnosti na određenom relevantnom tržištu, odnosno procjene da li postoje operatori sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu.

Nakon definisanja relevantnog tržišta, Agencija će, u skladu sa prikupljenim podacima i Metodologijom za sprovođenje postupka analize relevantnog tržišta procijeniti postoji li na konkretnom tržištu operator sa značajnom tržišnom snagom. Smatra se da jedan operator ima značajnu tržišnu snagu ako samostalno ili zajedno sa ostalim operatorima na određenom relevantnom tržištu ima ekonomski uticaj koji mu omogućava značajan stepen nezavisnosti u odnosu na njegove konkurente i korisnike.

Pri procjenjivanju da li operator ima značajnu tržišnu snagu Agencija će, u skladu sa članom 40. Zakona, uzeti u obzir slijedeće kriterijume:

1. tržišno učešće telekomunikacionog operatora na relevantnom tržištu i izmjene u strukturi u dužem vremenskom periodu;
2. prepreke za ulazak na relevantno tržište i uticaj potencijalne konkurencije na tom tržištu;
3. uticaj velikih korisnika na snagu operatora (kompenzaciona kupovna moć);
4. elastičnost tražnje;
5. trenutno stanje konkurencije na relevantnom tržištu;
6. tehnološka prednost i superiornost;
7. nivo razvijenosti prodajne i distributivne mreže;
8. stepen vertikalne integracije;
9. stepen diferencijacije usluga;
10. privilegovan pristup tržištima kapitala i finansijskim resursima;
11. da li kontroliše infrastrukturu, čiji se obim ne može lako udvostručiti;
12. povezanost usluga.

5.2 Tržišno učešće operatora na tržištu terminalnih segmenta iznajmljenih linija-veleprodajni nivo

U svrhu procjene značajne tržišne snage operatora, Agencija je izračunala tržišno učešće na tržištu terminalnih segmenta iznajmljenih linija- veleprodajni nivo i tumačila ga u skladu sa Smjernicama Evropske Komisije o analizi tržišta¹⁹.

¹⁹ Commission guidelines on market analysis and the assessment of significant market power under the Community regulatory framework for electronic communications networks and services (2002/C 165/03).

Tržišno učešće je mjerilo relativne veličine nekog operatora, odnosno pružaoca usluge na relevantnom tržištu, izračunato na način da se utvrdi procenat u kojem taj operator učestvuje u ukupnoj proizvodnji i/ili prodaji nekog proizvoda i/ili usluge na relevantnom tržištu u određenom vremenskom razdoblju.

Tržišno učešće se najčešće koristi kao indikator tržišne snage. Iako, u skladu sa Smjericama Evropske Komisije, visoko tržišno učešće nije samo po sebi dovoljna mjera kako bi se utvrdilo postojanje značajne tržišne snage na nekom relevantnom tržištu, malo je vjerovatno da će operator koji nema značajno tržišno učešće imati značajnu tržišnu snagu. Prema tome, operator čije tržišno učešće ne premašuje 25%, vjerovatno neće imati značajnu tržišnu snagu na relevantnom tržištu i u skladu s tim, tržišno učešće operatora koje premašuje 50% je samo po sebi, osim u izuzetnim okolnostima, dovoljan dokaz postojanja značajne tržišne snage tog operatora.

Pored toga, možemo smatrati da operator na određenom tržištu ima značajno tržišno učešće ukoliko je isti stabilan tokom određenog vremenskog perioda. S druge strane, promjenjivi tržišni udjeli pokazatelji su smanjivanja tržišne snage na relevantnom tržištu, a promjene u tržišnim udjelima ogledaju se u promjenama koje su vidljive kroz promjene u broju ili prihodu usluga, koje operator nudi na tržištu.

Na osnovu prikupljenih podataka ustanovljeno je da su uslugu iznajmljenih linija, u posmatranom vremenskom periodu (2010. godina - 2012. godina), na veleprodajnom nivou pružali sljedeći operatori:

Operator	Adresa sjedišta operatora
Crnogorski Telekom a.d.	Moskovska 29, 81000 Podgorica
Radio-difuzni centar d.o.o.	Bulevar Svetog Petra Cetinjskog 130, 81000 Podgorica
Fibernet d.o.o.	Kralja Nikole 27A, 81000 Podgorica
Mtel d.o.o.	Kralja Nikole 27A, 81000 Podgorica

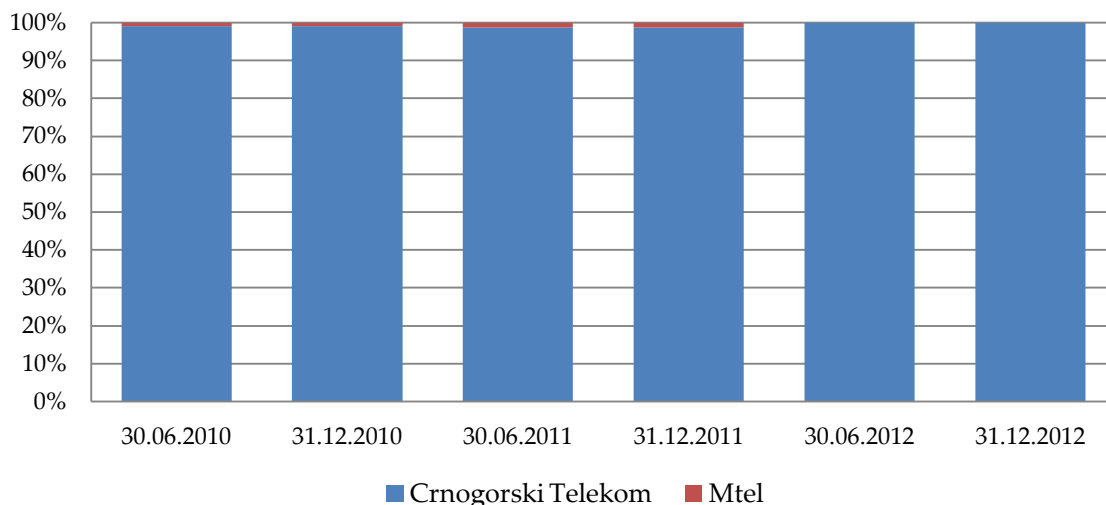
Važno je naglasiti da su uslugu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na nivou veleprodaje u posmatranom vremenskom razdoblju pružali: Crnogorski Telekom a.d. i Mtel d.o.o.

Obradom prikupljenih podataka, a uzimajući u obzir definiciju relevantnog tržišta, Agencija je izračunala tržišno učešće operatora na tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo.

5.2.1 Tržišni udio operatora po broju terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou

Agencija je izračunala tržišni udio operatora prema broju terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou za 2010., 2011. i 2012. godinu i prikazala ga na sljedećem grafikonu i tabeli:

Učešće operatora prema broju terminalnih segmenata iznajmljenih linija na nivou veleprodaje

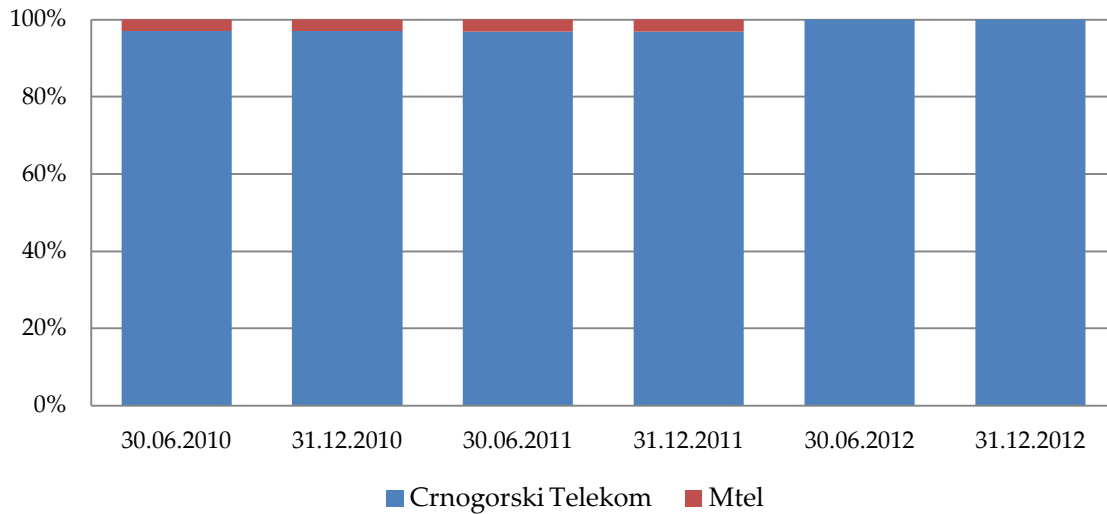
	30.06.2010.	31.12.2010.	30.06.2011	31.12.2011.	30.06.2012.	31.12.2012.
Crnogorski Telekom	99.01%	99.01%	98.81%	98.81%	100.00%	100.00%
Mtel	0.99%	0.99%	1.19%	1.19%	0.00%	0.00%

Kao što se sa grafikona i iz tabele vidi, tržišni udio Crnogorskog Telekoma po broju terminalnih segmenata iznajmljenih linija na nivou veleprodaje je jako visok (iznad 98% tržišta) i prilično stabilan u posmatranom vremenskom periodu. I pored toga što i drugi operatori pružaju usluge iznajmljenih linija na nivou veleprodaje, u dijelu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na nivou veleprodaje, njihov udio se u 2012. godini smanjio na 0%. Iz dostavljenih podataka se može vidjeti da ostali operatori uslugu iznajmljene linije na nivou veleprodaje između teritorija različitih opština u Crnoj Gori ili kao međunarodne iznajmljene linije.

5.2.2 Tržišni udio operatora prema ukupnom kapacitetu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou

Agencija je izračunala tržišni udio operatora, prema ukupnom kapacitetu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou za 2010., 2011. i 2012. godinu, i prikazala ga na sljedećem grafikonu i tabeli:

Učešće operatora prema ukupnom kapacitetu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na nivou veleprodaje

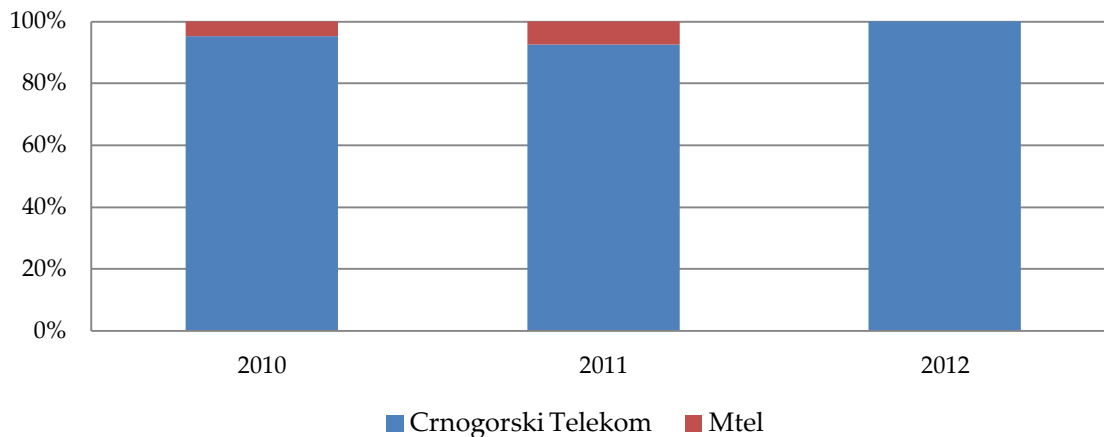
	30.06.2010.	31.12.2010.	30.06.2011.	31.12.2011.	30.06.2012.	31.12.2012.
Crnogorski Telekom	97.02%	97.02%	96.96%	96.96%	100.00%	100.00%
Mtel	2.98%	2.98%	3.04%	3.04%	0.00%	0.00%

Kao što se vidi sa grafikona i iz tabele, tržišni udio Crnogorskog Telekomu prema ukupnom kapacitetu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou je jako visok (iznad 96% tržišta) i prilično stabilan u posmatranom vremenskom periodu. Mali pad tržišnog udjela Crnogorskog Telekomu, prema ukupnom kapacitetu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, koji se desio tokom 2010. i 2011. godine, je anuliran tokom 2012. godine, tako da je Crnogorski Telekom na kraju 2012. godine bio jedini operator koji je pružao usluge terminalnog segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou.

5.2.3 Tržišni udio operatora prema ostvarenom prihodu od pružanja usluga terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou

Agencija je izračunala tržišni udio operatora prema ostvarenom prihodu od pružanja terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou za 2010., 2011. i 2012. godinu i prikazala ga na sljedećem grafikonu i tabeli:

Učešće operatora prema ostvarenom prihodu od pružanja usluga terminalnih segmenata iznajmljenih linija na nivou veleprodaje

	2010	2011	2012
Crnogorski Telekom	95.36%	92.53%	100.00%
Mtel	4.64%	7.47%	0.00%

Kao što se vidi sa grafikona i iz tabele, tržišni udio Crnogorskog Telekoma prema ostvarenom prihodu od pružanja usluga terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou je jako visok (iznad 92% tržišta) i prilično stabilan u posmatranom vremenskom periodu. Mali pad tržišnog udjela Crnogorskog Telekoma prema ukupnom kapacitetu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, koji se desio tokom 2010. i 2011. godine, je anuliran tokom 2012. godine, tako da je Crnogorski Telekom na kraju 2012. godine bio jedini operator koji je pružao usluge terminalnog segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou.

Agencija na osnovu navedenog zaključuje da tržišni udjeli Crnogorskog Telekoma prema broju terminalnih segmenata iznajmljenih linija, prema ukupnim kapacitetima terminalnih segmenata iznajmljenih linija i prema ostvarenim prihodima od usluge terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou ne padaju ispod 92 %, u posmatranom vremenskom razdoblju, što upućuje na zaključak da je Crnogorski Telekom a.d. Podgorica mogući operator sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu. Agencija će u daljoj analizi ispitivati da li Crnogorski Telekom ima značajnu tržišnu snagu i po nekim drugim kriterijumima.

5.3 Ekonomija obima i širine

Ekonomija obima (eng. *economies of scope*) nastaje smanjivanjem prosječnih proizvodnih troškova koje se može postići ako kompanija proizvodi određen broj usko povezanih proizvoda ili usluga. Ekonomija obima podrazumijeva uštede na troškovima do kojih dolazi, u slučaju ovog relevantnog tržišta, korišćenjem iste mrežne infrastrukture za pružanje niza različitih maloprodajnih usluga.

Crnogorski Telekom koristi svoju mrežnu infrastrukturu, ne samo za pružanje usluga koje pripadaju tržištima terminalnih segmenata i trunk segmenata iznajmljenih linija, već i za pružanje drugih javnih elektronskih komunikacionih usluga. Agencija, iz tog razloga ocjenjuje da to predstavlja prepreku ulasku operatorima na relevantno tržište, a samim tim i još jedan dokaz postojanja značajne tržišne snage Crnogorskog Telekom.

Ekonomija širine postoji ako su ukupni troškovi proizvodnje dva ili više proizvoda manji nego proizvodnja istih proizvoda u odvojenim pogonima ili kompanijama. Ona reflektuje situaciju u kojoj se ostvaruju uštede do kojih dolazi objedinjavanjem velikog broja različitih aktivnosti unutar jedne kompanije korišćenjem zajedničkih inputa i zajedničkim unapređivanjem proizvodnje.

Crnogorski Telekom je dugo godina bio jedini operator na teritoriji Crne Gore koji je pružao uslugu pristupa fiksnoj mreži. U posmatranom periodu Crnogorski Telekom pruža čitav spektar elektronskih komunikacionih usluga koristeći fiksnu elektronsku komunikacionu mrežu, a preko svoje mobilne mreže pruža i čitav niz elektronskih komunikacionih usluga mobilnim korisnicima, i kao takav uživa prednosti ekonomije širine.

5.4 Stepen vertikalne integracije

Vertikalna integracija podrazumijeva operatora koji je prisutan na više različitih, vertikalno povezanih, veleprodajnih i maloprodajnih tržišta. Vertikalna integracija se, u skladu sa Smjernicama Evropske Komisije, tretira kao prenošenje značajne tržišne snage. Takvo prenošenje značajne tržišne snage je pokušaj istiskivanja konkurencije sa potencijalno konkurentskog tržišta ili samo ometanje konkurencije pri ulasku na tržište.

Crnogorski Telekom je vertikalno integrisani operator koji djeluje i na maloprodajnom i na veleprodajnom nivou. Uzimajući u obzir činjenicu, da Crnogorski Telekom raspolaže mrežnom infrastrukturom na cijeloj teritoriji Crne Gore, vertikalna integracija i kontrola nad infrastrukturom pružaju mu ključnu prednost u odnosu na svoje konkurente na maloprodajnom tržištu, pa mu u odsustvu regulacije, omogućavaju korišćenje značajne tržišne snage i na veleprodajnom tržištu.

5.5 Kontrola infrastrukture čiji se obim ne može lako udvostručiti

Crnogorski Telekom ima sopstvenu pristupnu mrežu preko koje se, između ostalih, obezbjeđuje i pružanje usluge terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou. Za razliku od drugih operatora, koji svoje pristupne mreže grade na ograničenim teritorijama, Crnogorski Telekom ima izgrađenu pristupnu mrežu na cijeloj teritoriji Crne Gore, kako u segmentu telekomunikacione kablovske infrastrukture (telekomunikacione kablovske kanalizacije i položenih kablova) tako i u segmentu broja pristupnih tačaka. Ova infrastruktura je građena tokom dugog vremenskog perioda i predstavlja osnovnu prednost Crnogorskog Telekomu u odnosu na druge operatore koji bi imali namjeru da pružaju usluge terminalnog segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou. Razvoj i izgradnja sopstvene pristupne mreže

zahtijeva velika ulaganja od strane operatora, što nije poslovno efikasna i brza opcija za operatore koji tek ulaze na tržište. Kapitalna ulaganja koja su potrebna za izgradnju i stavljanje u upotrebu takve infrastrukture su izuzetno velika i uglavnom nose sa sobom i velike nenadoknadive troškove, odnosno troškove koji se neće moći nadoknaditi ako novi operator odluči, ili bude prisiljen, da izađe sa tržišta. Veće učešće nenadoknadivih troškova podrazumijeva da potencijalni operatori koji žele da uđu na tržište moraju uzeti u obzir rizik ulaska na tržište i voditi računa o tome da svoje cijene, nakon ulaska na tržište, formiraju na takav način da mogu pokriti nenadoknadive troškove.

Iz prethodno navedenog proizilazi da Crnogorski Telekom kontroliše infrastrukturu kod koje postoje velike prepreke razvoju infrastrukturne konkurencije, pri čemu se to stanje neće mijenjati u vremenskom razdoblju na koje se odnosi ova analiza, a što je još jedan pokazatelj da je Crnogorski Telekom operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu obrađenom ovim dokumentom.

5.6 Kompenzaciona kupovna moć

Kod analize relevantnog tržišta na bazi ovog kriterijuma, Agencija je razmatrala da li operator pruža veleprodajne usluge određenim operatorima sa jakom pregovaračkom pozicijom, koji vrše značajan uticaj na nivo konkurentnosti i onemogućavaju operatoru da se ponaša nezavisno od konkurencije i krajnjih korisnika. Jaka pregovaračka pozicija, odnosno kompenzaciona kupovna moć, proizlazi iz velikog učešća drugih operatora u ukupnim prihodima operatora koji pruža određenu veleprodajnu uslugu. Navedena praksa je moguća u situaciji kada na tržištu postoji više operatora koji nude ili su u mogućnosti nuditi istu uslugu i koji imaju veliku bazu korisnika, što na analiziranom relevantnom tržištu u Crnoj Gori nije slučaj. Agencija zaključuje da na tržištu postoji nedostatak kompenzacione kupovne moći, odnosno, ne postoji operator koji može uticati na određivanje cijena Crnogorskog Telekoma.

5.7 Zaključak analize tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija - veleprodajni nivo

Na osnovu svega do sada navedenog, u analizi relevantnog tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou Crnogorski Telekom a.d. Podgorica ima ekonomski uticaj koji mu omogućava značajan stepen nezavisnosti u odnosu na njegove konkurente i korisnike. Iz tog razloga, Agencija je zaključila da je Crnogorski Telekom a.d. Podgorica operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija- veleprodajni nivo, i da rezultati analize po ostalim kriterijuma ne mogu uticati na već donijeti zaključak.

6. PREPREKE RAZVOJU KONKURENCIJE

Agencija je sagledala sve potencijalne prepreke razvoju tržišne konkurencije, koje bi, u odsustvu *ex ante* regulacije, mogle negativno uticati na interese krajnjih korisnika. Time je omogućeno određivanje regulatornih obaveza koje će, saglasno članu 43 stav 2, najefikasnije ukloniti uočene prepreke i zaštititi interese krajnjih korisnika.

Agencija smatra preprekom razvoju tržišne konkurencije svako ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom koje je usmjereno na izbacivanje postojećih konkurenata sa tržišta, sprječavanje ulaska na tržište novim konkurentima ili svako postupanje suprotno interesima krajnjih korisnika²⁰.

S obzirom da postupak određivanja regulatornih obaveza, definisan novim regulatornim okvirom Evropske Unije i Zakonom o elektronskim komunikacijama, ne podrazumijeva da se zloupotreba statusa značajne tržišne snage stvarno desila, to će Agencija svaku prepreku smatrati za moguću pod određenim okolnostima. Takođe, Agencija smatra da regulatorne obaveze treba da imaju preventivno dejstvo i da, i pored toga što treba da budu u skladu sa evropskom praksom, treba da budu primjerene i nacionalnim specifičnostima.

Shodno dokumentu ERG (06) 33, regulatorna praksa prepoznaje 27 uobičajenih prepreka razvoju tržišne konkurencije, zasnovanih na iskustvima regulatornih tijela, pri čemu regulatorna tijela imaju slobodu da prepoznaju moguće prepreke specifične za određenu državu koje su van tog okvira. Ovih 27 uobičajenih prepreka imaju svoju tržišnu i uzročnu posljedičnu dimenziju, a ogledaju se kroz:

1. Prenošenje značajne tržišne snage operatora sa značajnom tržišnom snagom sa tržišta na kojem ima značajnu tržišnu snagu na susjedno vertikalno ili horizontalno tržište;
2. Različita postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom, koja isti koriste kao sredstvo za zadržavanje statusa značajne tržišne snage (jačanje prepreka ulasku na određeno tržište);
3. Postupanja koja se mogu svesti pod pojam "tipičnog monopolskog ponašanja" (*textbook monopoly behaviour*).

Prepoznavanje mogućih prepreka razvoju konkurencije je bitno zbog mogućnosti preventivnog djelovanja na svako postupanje koje nije u skladu sa podsticanjem razvoja efikasne konkurencije i interesima krajnjih korisnika. Preventivno djelovanje se realizuje izborom adekvatnih regulatornih obaveza, koje će najbolje riješiti prepoznate prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu.

²⁰ Revised ERG Common Position on the approach to appropriate remedies in the ECNS regulatory framework, Final Version May 2006, ERG (06)33

Naime, prema mišljenju Agencije, značajna tržišna snaga operatora ukazuje na postojanje prepreka razvoju konkurencije u odsustvu regulacije, pa bi blagovremeno nametanje regulatornih obaveza spriječilo prenošenje značajne tržišne snage na susjedna tržišta i povećanje prepreka ulasku na tržište. Time bi se pospješio ulazak na tržište i razvoj konkurencije. Ukoliko je na tržištu mala vjerojatnoća ulaska novih operatora uslijed prednosti prvog operatora, regulatorno tijelo je u obavezi da zaštiti interese krajnjih korisnika i pospješi efikasnost operatora sa značajnom tržišnom snagom.

S tim u vezi Agencija će, u cilju sagledavanja ukupnog ambijenta na tržištu i utvrđivanja uzroka značajne tržišne snage operatora, definisati moguće strukturalne i regulatorne prepreke, kako bi bila u mogućnosti da nametne adekvatne regulatorne obaveze operatoru sa značajnom tržišnom snagom.

Takođe, na tržištima gdje je ulazak na tržište novih operatora malo vjerovatan i gdje tržišna snaga ostaje nepromjenjiva zbog prednosti prvog ulaska na tržište (*first mover advantage*), Agencija mora zaštititi korisnike od postupanja suprotno njihovim interesima i neefikasnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom.

6.1 Tržišna dimenzija prepreka razvoju konkurencije

U regulatornoj praksi su kao prepreka razvoju konkurencije, kada je u pitanju tržišna dimenzija, poznata četiri različita slučaja, u zavisnosti od nivoa na kojem se desavaju, i to:

1. Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage;
2. Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage;
3. Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu;
4. Završavanje (terminacija) poziva.

6.1.1 Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage

Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage odnosi se na situaciju kada operator pruža usluge na veleprodajnom tržištu i na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu²¹, pri čemu operator ima značajnu tržišnu snagu na veleprodajnom tržištu. Operator sa značajnom tržišnom snagom na određenom veleprodajnom tržištu nudi određene veleprodajne usluge, koje su neophodne za pružanje usluge na srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu. Ukoliko se radi o operatoru koji ima značajnu tržišnu snagu, on može pokušati da tu tržišnu snagu prebaci sa veleprodajnog na potencijalno konkurentno maloprodajno tržište. Ukoliko prenošenje tržišne snage uspije, operator će tada imati značajnu tržišnu snagu i na veleprodajnom i na maloprodajnom tržištu.

²¹ Ista konstatacija važi za bilo koja dva vertikalno povezana tržišta, tj. Može da se primijeni i na dva srodna vertikalno povezana veleprodajna tržišta

Regulatorna praksa u zemljama Evropske Unije prepoznaje 11 tipičnih postupanja koji se mogu podvesti pod vertikalno prenošenje značajne tržišne snage operatora:

- Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa;
- Diskriminatorno korišćenje informacija ili uskraćivanje informacija;
- Taktike odlaganja;
- Integralni/kombinovani paketi usluga;
- Nerazumni/neopravdani zahtjevi;
- Diskriminacija kvalitetom usluga;
- Strateški dizajn proizvoda;
- Neopravdano korišćenje informacija o konkurentima;
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi;
- Unakrsno subvencioniranje;
- Predatorske cijene.

6.1.2 Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage

Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage odnosi se na situaciju kada operator posluje na različitim tržištima koja nisu vertikalno povezana i ima status značajne tržišne snage na jednom od njih. Pod određenim okolnostima, operator može pokušati da prenese tržišnu snagu s jednog tržišta, na kojem ima značajnu tržišnu snagu, na drugo, potencijalno konkurentno tržište. Horizontalno prenošenje značajne tržišne snage može se realizovati između dva maloprodajna tržišta, dva veleprodajna tržišta ili između maloprodajnog i veleprodajnog tržišta, koji nisu vertikalno povezani.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske Unije prepoznaje dva tipična postupanja koji se mogu podvesti pod horizontalno prenošenje značajne tržišne snage operatora:

- Integralni/kombinovani paketi usluga;
- Unakrsno subvencioniranje.

6.1.3 Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu

Značajna tržišna snaga na pojedinom/jednom tržištu može dovesti do problema u funkcionisanju konkurencije, a može se pojaviti kako na veleprodajnom, tako i na maloprodajnom tržištu, pri čemu operator sa značajnom tržišnom snagom može tipičnim monopolskim ponašanjem i raznim postupcima pojačati prepreke ulasku na navedeno tržište u cilju obezbjeđivanja pozicije i značajne tržišne snage.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske Unije prepoznaje deset tipičnih postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom na pojedinom tržištu:

- Strateški dizajn proizvoda;
- Ugovorni uslovi koji uvećavaju troškove prelaska korisnika;
- Ekskluzivni dogovor(i);
- Prekomjerna ulaganja;
- Predatorske cijene;
- Previsoke cijene;
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi;
- Nedovoljna ulaganja;
- Previsoki troškovi/inefikasnost;
- Nizak kvalitet usluge.

6.1.4 Završavanje (terminacija) poziva

Završavanje (terminacija) poziva odnosi se na situaciju dvostranog pristupa (tzv. *two-way access*), pri kome treba izvršiti povezivanje dvije ili više mreža, kako bi krajnji korisnici različitih mreža imali mogućnost ostvarivanja međusobne komunikacije. U cilju međusobnog povezivanja operatori pojedinih mreža međusobno dogovoraju uslove interkonekcije na nivou veleprodaje, pa nakon toga formiraju cijene na maloprodajnom nivou, na kome ove mreže mogu ali i ne moraju biti konkurenti. Iako se problemi opisani u ovom slučaju mogu podvesti pod probleme koji su definisani u prethodna tri slučaja, zbog specifičnosti i značaja terminacije poziva, ovaj slučaj je naveden kao poseban.

Regulatorna praksa u zemljama Evropske Unije prepoznaje četiri tipična postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom:

- Prećutni sporazum(i);
- Previsoke cijene;
- Diskriminacija na cjenovnoj osnovi;
- Odbijanje dogovora/uskraćivanje povezivanja mreža (interkonekcije).

6.2 Uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju konkurencije

Druga dimenzija koju bi trebalo razmotriti kod postupanja operatora, odnosno mogućih prepreka razvoju konkurencije, je uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju konkurencije. Naime, svaka prepreka razvoju konkurencije odnosno svako ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom, ima uvijek određeni cilj, tj. svako postupanje je uzrok koji dovodi do određene posljedice na tržištu, što utiče na postojeće ili potencijalne konkurente i krajnje korisnike. Uzročno posljedična dimenzija prepreka razvoju tržišne konkurencije je drugi način sagledavanja problema prepreka razvoju konkurencije, ali pomaže pri dinamičkom, vremenskom sagledavanju određenih prepreka razvoju konkurencije, odnosno, postupanja operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Regulatorna praksa prepoznaje uzročno posljedičnu dimenziju prepreka razvoju konkurencije kroz elemente:

- Strateške promjenljive: cijena, kvalitet, vrijeme, informacije itd.
- Postupanje: cjenovna diskriminacija, diskriminacija kvalitetom, taktike odlaganja, sakrivanje/uskraćivanje informacija.
- Posljedice: povećanje troškova direktnih konkurenata, smajivanje prodaje direktnih konkurenata, istiskivanje cijene, sprečavanje ulaska/izlaska s tržišta (eng. *foreclosure*).

6.3 Prepreke razvoju konkurencije na tržištu terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija - veleprodajni nivo

U ovom poglavlju Agencija je analizirala i detaljno obrazložila moguće prepreke razvoju konkurencije koje se u odsustvu regulacije, a u vremenskom periodu na koji se odnosi analiza, mogu pojaviti na relevantnom tržištu terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija - veleprodajni nivo. Prepreke razvoju konkurencije proizilaze iz sposobnosti ili namjere operatora da na tržištu iskoristi svoje veliko tržišno učešće.

Prema dokumentu ERG (06) 33 u evropskoj regulativi postoji 27 uobičajenih prepreka razvoju konkurencije koje su prepoznate u praksi. Većina prepreka je zasnovana na iskustvima regulatornih tijela i pokazuje stvarne situacije u sektoru elektronskih komunikacija, ali regulatorna tijela imaju mogućnost prepoznavanja mogućih prepreka razvoju konkurencije izvan datog okvira, a koje mogu biti specifične za odedenu državu ili određeno tržište.

U odsustvu *ex ante* regulacije, operatori sa značajnom tržišnom snagom obično imaju visoko tržišno učešće na tržištu terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija - veleprodajni nivo. Odbijanje pristupa i isključivanje potencijalne konkurencije sa tržišta je glavna prepreka razvoju konkurencije u ovom segmentu. Odnosno, u odsustvu *ex ante* regulacije, jedino operatori koji posjeduju sopstvenu pristupnu mrežu, imaju mogućnost obezbjeđenja usluge iznajmljivanja terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija.

U skladu sa definicijom relevantnog tržišta i na osnovu procjene efikasnosti konkurencije, kao i određivanjem operatora sa značajnom tržišnom snagom i kriterijuma koji su tom prilikom korišćeni, Agencija smatra da su, u odsustvu *ex ante* regulacije, na tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, moguće prepreke koje se odnose na vertikalno prenošenje značajne tržišne snage.

Operator sa značajnom tržišnom snagom ima potencijalnu mogućnost da utiče na širok raspon parametara konkurentnosti, uključujući cijene, inovativnost, kvalitet usluge. Pored toga, operator sa značajnom tržišnom snagom može, putem veleprodajne usluge, pokušati izvršiti prenošenje tržišne snage sa tržišta na kojem ima status značajne tržišne snage na potencijalno konkurentno maloprodajno tržište.

Vertikalno prenošenje značajne tržišne snage se odnosi na situaciju u kojoj je operator prisutan na više različitih tržišta, odnosno na veleprodajnom i srodnom vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu. S obzirom da Crnogorski Telekom ima vrlo visoko tržišno učešće na veleprodajnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija, u poziciji je da kontroliše inpute, kao npr. djelove iznajmljenih linija koji su neophodni potencijalno konkurentnim kompanijama i na taj način utiče na konkurentne uslove na maloprodajnom tržištu.

Agencija je aktuelne i potencijalne forme vertikalnog prenošenja značajne tržišne snage podijelila u sljedeće tri kategorije:

- Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa;
- Prenošnje značajne tržišne snage na ne-cjenovnoj osnovi;
- Prenošnje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi.

6.3.1 Odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa

U evropskoj sudskoj praksi odbijanje dogovora/uskraćivanje pristupa se ne odnosi samo na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom u potpunosti odbija da pruži/ponudi veleprodajnu uslugu, nego i na situaciju u kojoj je operator sa značajnom tržišnom snagom nudi veleprodajnu uslugu pod nerazumnim/neopravdanim uslovima²². U ovom dijelu se obrađuje samo potpuno odbijanje dogovora ili uskraćivanje pristupa, dok se drugi dio iz navedenog primjera obrađuje u ostalim preprekama razvoju konkurencije kao što su neopravdani zahtjevi, previsoke cijene, itd.

Kao što je definisano u prethodnim dijelovima dokumenta u kojima je obrađivano određivanje značajne tržišne snage, kao i prepreke razvoju konkurencije, važno je definisati izvor značajne tržišne snage. Na tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo izvor značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma je široko razvijena pristupna mreža, odnosno pristup velikom broju krajnjih korisnika.

Operator sa značajnom tržišnom snagom na određenom veleprodajnom tržištu može prenijeti svoju tržišnu snagu na maloprodajni nivo tako što može odbiti dogovor ili uskratiti pristup operatorima koji se na maloprodajnom nivou nadmeću s njegovim maloprodajnim dijelom ili povezanim društvima. Takvo ponašanje posebno predstavlja prepreku razvoju konkurencije u slučajevima kada operator sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom nivou pruža uslugu koja je neophodna drugim operatorima pri pružanju usluge na povezanom maloprodajnom tržištu.

Agencija smatra da bi, u odsustvu regulacije, operator, sa značajnom tržišnom snagom na tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, mogao imati, u svrhu prenošenja svoje tržišne snage na maloprodajni nivo, snažan podsticaj za odbijanje zahtjeva za

²² Dokument ERG-a, ERG (06) 33

pregovore i uskraćivanje veleprodajnih usluga koje su dio ovog relevantnog tržišta, kao i s njima povezanih kapaciteta, na osnovu kojih bi ostali operatori mogli ponuditi usluge na maloprodajnom nivou, a što bi dovelo do sprječavanja daljeg razvoja efikasne konkurencije na maloprodajnom tržištu.

Agencija je prethodno utvrdila da je Crnogorski Telekom operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo u Crnoj Gori, kao i da je vertikalno integrisani operator. Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, imao interes da operatorima ne ponudi predmetne veleprodajne usluge pod razumnim uslovima, preko kojih bi ostali operatori mogli svojim korisnicima ponuditi odgovarajuću maloprodajnu uslugu iznajmljenih linija, ali i ostale elektronske komunikacione usluge, ko što su: javno dostupna telefonska usluga, usluga prenosa podataka, usluga širokopojasnog pristupa Internetu, VPN usluge i dr.

Odbijanje pristupa utiče na ulazak operatora na pripadajuće maloprodajno tržište, ako je veleprodajna usluga neophodna za pružanje maloprodajne usluge pa u tom slučaju dovodi ili do sprječavanja ulaska na tržište ili do povećanja troškova postojećih i potencijalnih operatora, s obzirom da predmetnu uslugu moraju sami sebi pružiti (preskakanje stepenica na ljestvici investicija). U ovom slučaju, odbijanje pristupa utiče na ulazak operatora na maloprodajno tržište iznajmljenih linija, ali i na ostala maloprodajna tržišta na kojima je usluga iznajmljenih linija neophodna za pružanje elektronskih komunikacionih usluga.

Prethodno navedenim postupcima Crnogorski Telekom bi mogao prenijeti svoju značajnu tržišnu snagu sa veleprodajnog tržišta terminalnih segmenata iznajmljenih linija na povezana maloprodajna tržišta.

6.3.2 Prenošnje značajne tržišne snage na ne-cjenovnoj osnovi

Kada je u pitanju prenošenje značajne tržišne snage na ne-cjenovnim osnovama, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, mogao pokušati da zadrži svoju značajnu tržišnu snagu korišćenjem više načina ponašanja preko kojih bi drugim operatorima mogao stvarati prepreke razvoju konkurencije. Tu se prvenstveno misli na diskriminaciju u korišćenju informacija ili uskraćivanje informacija, taktike odlaganja, neopravdana zahtjeve, neopravdano korišćenje informacija o konkurentima, diskriminaciju kvalitetom usluga kao i na razne druge oblike diskriminacije koje nijesu vezane za cijene.

Diskriminacija u korišćenju informacija ili uskraćivanje informacija predstavlja situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom na veleprodajnom tržištu svom maloprodajnom dijelu pruža informacije koje su važne za pružanje usluga na maloprodajnom tržištu ili povezanim društvima, a iste ne pruža operatorima koji koriste ili planiraju da koriste veleprodajnu uslugu operatora sa značajnom tržišnom snagom, a na osnovu koje se planiraju pružati usluge na maloprodajnom tržištu koje će biti konkurentne uslugama koje pruža njegov

maloprodajni dio, odnosno povezana društva. Pored toga, navedena prepreka se odnosi na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom odbija da pruži i neke druge informacije koje su važne za korišćenje veleprodajne usluge. Na taj način, operator sa značajnom tržišnom snagom prenosi svoj položaj na maloprodajni nivo, na taj način što dovodi operatore korisnike veleprodajne usluge u nepovoljan položaj u odnosu na vlastiti maloprodajni dio, odnosno povezana društva.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, operatorima koji koriste ili planiraju da koriste veleprodajne usluge koje su dio ovog relevantnog tržišta, mogao da uskraćuje važne informacije, tako što operatorima ne bi pružao detaljne informacije kao i svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima, i/ili potrebne informacije ne bi pružao pravovremeno kako bi operator korisnik navedene veleprodajne usluge mogao reagovati na povezanom maloprodajnom nivou i konkurisati njegovom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima koji raspolažu potrebnim informacijama.

Dalje, uzimajući u obzir investicije u mreže nove generacije čijom izgradnjom dolazi do otvaranja novih pristupnih tačaka, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom mogao, u odsustvu regulacije, svojim postojećim i potencijalnim konkurentima uskratiti detaljne i pravovremene informacije o planiranim izmjenama u mreži, što bi moglo negativno da utiče na poslovne planove i ulaganja tih operatora, s obzirom da ne bi bili u stanju da pravovremeno procijene uticaj takvih promjena i razmotre različite mogućnosti ulaganja u svoju mrežu kao i pravovremeno reagovanje na maloprodajnom nivou. Naime, u slučaju promjena u topologiji mreže, doći će i do određenih promjena i u pružanju usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnog segmenta iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, pa bi Crnogorski Telekom, ukoliko ne bi imao odgovarajuću obavezu, mogao uskratiti informacije o planiranim promjenama u mreži i topologiji mreže svojim postojećim i potencijalnim konkurentima. Na taj način, Crnogorski Telekom bi mogao iskoristiti prednosti prvog ulaska i dovesti svoj maloprodajni dio u povoljniji položaj na povezanom maloprodajnom tržištu od postojećih i potencijalnih konkurenata, tj. Mogao bi da prenese svoju značajnu tržišnu snagu na povezano maloprodajno tržište, što kao posljedicu ima jačanje tržišnog položaja Crnogorskog Telekoma i negativan uticaj na efikasnu konkurenciju na maloprodajnom nivou.

Taktike odlaganja se odnose na situacije u kojima operator sa značajnom tržišnom snagom ne odbija da pruži određene veleprodajne usluge, ali istu pruža sa zakašnjenjem u odnosu na svoj maloprodajni dio ili povezana društva, i na taj način dovodi postojeće i potencijalne konkurente u neravnotežan položaj na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu, s obzirom da im je veleprodajna usluga neophodna za pružanje usluga krajnjim korisnicima.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, mogao pružati veleprodajne usluge postojećim i potencijalnim konkurentima na

povezanom maloprodajnom tržištu u rokovima koji su duži od onih u kojima iste usluge pruža svom maloprodajnom dijelu.

U slučaju da Crnogorski Telekom, u periodu na koji se odnosi ova analiza, počne pružanje usluga iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou preko neke nove ili unaprijeđene tehnologije, Crnogorski Telekom bi mogao, u odsustvu regulacije, primjenjivati taktike odlaganja tako što ne bi pravovremeno ponudio odgovarajuće uslove za veleprodajnu uslugu na osnovu nove/unaprijeđene tehnologije, a na osnovu koje bi istovremeno pružao usluge boljeg kvaliteta, pri čemu te usluge pripadaju istoj vrsti usluga na maloprodajnom nivou. Na taj način, Crnogorski Telekom bi bio u mogućnosti da, do uvođenja odgovarajućih veleprodajnih usluga, koristi prednosti prvog ulaska na maloprodajnom tržištu tako što bi bio u mogućnosti većem broju korisnika nudi nepredne usluge boljeg kvaliteta i na taj način prenese značajnu tržišnu snagu s relevantnog veleprodajnog tržišta na povezano maloprodajno tržište.

Neopravdani zahtjevi se odnose na sve uslove pod kojima se pružaju određene veleprodajne usluge, a koji nijesu neophodni za pružanje tih usluga. Takvi zahtjevi neopravdano povećavaju troškove i oduzimaju vrijeme postojećih i potencijalnih konkurenata koji koriste navedenu veleprodajnu uslugu kako bi pružali usluge na povezanom maloprodajnom tržištu, a na kojima predstavljaju konkurenciju maloprodajnom dijelu ili povezanom društvu operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom mogao, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i vertikalno integrisani operator, operatorima koji koriste ili namjeravaju da koriste veleprodajne usluge koje su dio ovog relevantnog tržišta, da nameće razne oblike neopravdanih instrumenata osiguranja plaćanja, s obzirom na uslove i iznos, a takođe, bi mogao neopravdano podsticati korišćenje skupljih tehnologija i opreme za pružanje veleprodajne usluge, a sve u cilju povećanja troškova postojećih i potencijalnih konkurenata, a što bi moglo da dovede do prenošenja značajne tržišne snage Crnogorskog Telekoma na povezano maloprodajno tržište.

Takođe, Crnogorski Telekom bi mogao da traži informacije, potrebne za pružanje veleprodajne usluge (npr. informacije o krajnjim korisnicima), koje nijesu potrebne, odnosno nijesu ekonomski i tehnički opravdane pri pružanju veleprodajne usluge. Takve informacije o krajnjim korisnicima, Crnogorski Telekom bi mogao da koristi kako bi za određene krajnje korisnike mogao kreirati uslugu koja bi odgovarala određenom krajnjem korisniku u cilju pridobijanja tog korisnika, što bi dovelo do prenošenja značajne tržišne snage i jačanja njegove tržišne snage na povezanom maloprodajnom nivou.

Neopravdano korišćenje informacija o konkurentima predstavlja situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom koristi podatke koje dobije od postojećih ili potencijalnih konkurenata, na veleprodajnom ili maloprodajnom nivou, u toku pružanja veleprodajnih usluga. Operator sa značajnom tržišnom snagom ove podatke koristi kako bi povećao troškove

ili kako bi smanjio zaradu konkurenata na vertikalno povezanom veleprodajnom i maloprodajnom tržištu.

U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i vertikalno integrisani operator, tražiti određene informacije od potencijalnih i postojećih konkurenata iz kojih bi se mogli prepoznati planovi konkurenata na maloprodajnom tržištu ili određenom geografskom dijelu maloprodajnog tržišta na kome potencijalni konkurenti imaju u planu pružanje usluga. U tom slučaju, Crnogorski Telekom bi mogao da iskoristi dobijene informacije od svojih konkurenata za potrebe svog maloprodajnog dijela na način što bi pripremio posebne uslove za pojedine krajnje korisnike kako bi ih podstakao da ne mijenjaju operatora ili da se vrate kod Crnogorskog Telekoma, što bi moglo da dovede do pada maloprodajnih prihoda konkurenata, ili do povećanja troškova konkurenata (npr. Dodatni troškovi marketinga za privlačenje korisnika).

Na taj način, Crnogorski Telekom bi mogao ostvariti prednosti nad ostalim konkurentima prenošenjem značajne tržišne snage na veleprodajnom tržištu na odgovarajuće maloprodajno tržište, što bi moglo da dovede do povećanja troškova ostalih operatora, problema u poslovanju i na kraju do vjerovatnog izlaska sa tržišta.

Diskriminacija kvalitetom usluge je mogućnost operatora sa značajnom tržišnom snagom da utiče na povećanje troškova postojećih ili potencijalnih konkurenata ili smanjenje prihoda na nivou maloprodaje, tako što će ih dovesti u neravnopravan položaj kvalitetom pružanja usluga. Diskriminacijom kvalitetom veleprodajne usluge, operator sa značajnom tržišnom snagom direktno utiče na kvalitet usluge koja se pruža krajnjem korisniku, a s obzirom da je korisnik posebno osjetljiv na parametre kvaliteta usluge, takvo postupanje dovodi do nezadovoljstva i gubitka povjerenja krajnjih korisnika u operatora koji pruža takve usluge. Pored toga, kvalitet usluge je važan činilac u optimizaciji i racionalizaciji troškova poslovanja operatora.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije, mogao vršiti diskriminaciju ostalih operatora kvalitetom veleprodajnih usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, na način da iste usluge nudi sa nivoima parametara kvaliteta, koji su lošiji od usluga koje pruža svom maloprodajnom dijelu. Pored toga, Crnogorski Telekom bi mogao uticati na uklanjanje mogućih kvarova pri pružanju predmetnih veleprodajnih usluga i povezanih kapaciteta (npr. duži rokovi za otklanjanje kvara). Na taj način bi moglo doći do situacije u kojoj postojeći ili potencijalni konkurenti gube povjerenje svojih krajnjih korisnika, što može dovesti i do prestanka korišćenja usluga od strane krajnjih korisnika, a time i do smanjenja prihoda operatora na maloprodajnom tržištu.

Na osnovu predhodno navedenog, Crnogorski Telekom bi mogao prenijeti svoju značajnu tržišnu snagu sa veleprodajnog tržišta na vertikalno povezano maloprodajno tržište, a što bi dovelo do sprječavanja razvoja efikasne konkurencije na štetu krajnjih korisnika.

6.3.3 Prenošnje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi

Kada je u pitanju prenošenje značajne tržišne snage na cjenovnoj osnovi, Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, u odsustvu regulacije, mogao pokušati da zadrži svoju značajnu tržišnu snagu korišćenjem više načina ponašanja preko kojih bi drugim operatorima mogao stvarati prepreke razvoju konkurencije. U tom konteksti se prvenstveno misli na diskriminaciju cijena i unakrsno subvencioniranje.

Diskriminacija cijenama se odnosi na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom nudi veleprodajnu uslugu koja je neophodna za pružanje određenih maloprodajnih usluga po različitim cijenama svom maloprodajnom dijelu i povezanim društvima u odnosu na postojeće i potencijalne konkurente na povezanom maloprodajnom tržištu.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije na relevantnom tržištu, mogao primjenjujući diskriminaciju cijenama, pružati veleprodajne usluge operatorima, s kojima je konkurent na povezanom maloprodajnom tržištu, po cijenama koje su veće od onih po kojima istu uslugu pruža svom maloprodajnom dijelu. Takvim ponašanjem, Crnogorski Telekom bi mogao da utiče na poslovne rezultate ostalih operatora koji koriste navedenu veleprodajnu uslugu za pružanje usluga iznajmljenih linija na povezanom maloprodajnom tržištu, ali i ostale elektronske komunikacione usluge.

U odsustvu regulacije, Crnogorski Telekom bi mogao za svoj maloprodajni dio odrediti cijene veleprodajnih usluga koje bi se razlikovale od cijena usluga koje bi naplaćivao postojećim i potencijalnim konkurentima na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu. U tom slučaju, Crnogorski Telekom bi mogao da iskoristi svoju značajnu tržišnu snagu i preko diskriminacije cijena, odnosno visokim veleprodajnim cijenama, da utiče na povećanje troškova drugih operatora što bi dovelo do cjenovnog stezanja (eng. *price squeeze*), a dugoročno bi dovelo do sprječavanja razvoja konkurencije i izlaska drugih operatora sa tržišta.

Unakrsno subvencioniranje se odnosi na situaciju u kojoj operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu na kom ima taj status, formira cijenu usluge iznad troškova, dok na drugom tržištu (povezanom maloprodajnom tržištu) pruža uslugu po cijeni koja je ispod troškova, što dovodi do cjenovnog stezanja i do prenošenja značajne tržišne snage s veleprodajnog na povezano maloprodajno tržište.

Agencija smatra da bi Crnogorski Telekom, kao operator sa značajnom tržišnom snagom na tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo i vertikalno integrisani operator, u odsustvu regulacije na relevantnom tržištu, mogao nuditi veleprodajnu uslugu iznad nivoa troškova i na taj način povećati troškove operatora koji koriste navedenu uslugu, dok bi istovremeno mogao na maloprodajnom nivou nuditi usluge iznajmljenih linija po cijenama koje su ispod nivoa troškova.

Takvo postupanje Crnogorskog Telekoma bi dovelo do cjenovnog stezanja i dovelo bi do toga da operatori koji koriste veleprodajne usluge koje su dio ovog relevantnog tržišta, kako bi pružali usluge na povezanom maloprodajnom tržištu, iskazuju gubitke u poslovanju, što bi ih na kraju natjeralo da izađu sa tržišta. Pored toga, Crnogorski Telekom bi mogao da prenese značajnu tržišnu snagu sa veleprodajnog tržišta na povezano maloprodajno tržište i da ojača svoj položaj na tržištu, što bi imalo negativan uticaj na razvoj efikasne konkurencije.

7. ODREĐIVANJE OBAVEZA OPERATORU SA ZNAČAJNOM TRŽIŠNOM SNAGOM

Na osnovu sprovedene analize Agencija je utvrdila da veleprodajno tržište terminalnih segmenata iznajmljenih linija nije dovoljno konkurentno i identifikovala Crnogorski Telekom a.d. Podgorica kao operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom tržištu, koga će kao takvog imenovati u rješenju koje je dužna da donese prema članu 43 Zakona o elektronskim komunikacijama.

Identifikacija operatora sa značajnom tržišnom snagom podrazumijeva propisivanje i nametanje *ex-ante* obaveza, koje treba da budu proporcionalne i adekvatne utvrđenom problemu-odstupanju od efikasne konkurencije. Rješenjem izdatim određenom operatoru sa značajnom tržišnom snagom Agencija mora narediti preduzimanje bar jedne od mjera iz članova 44, 45, 46, 47, 48, 49 i 50. Zakona, a one su sljedeće:

1. Obaveza obezbjeđivanja preglednosti, referentna interkonekciona ponuda;
2. Obaveza obezbjeđivanja jednakog tretmana-nediskriminatornost;
3. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija;
4. Obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
5. Obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva;
6. Obaveza mogućnosti izbora/predizbora operatora;
7. Obaveza regulisanja cijena maloprodajnih usluga.

Pri određivanju ovih obaveza Agencija uzima u obzir načelo racionalnosti i proporcionalnosti, uz obrazloženje naređenih mjera. Rješenje treba da sadrži i realne rokove u kojima se moraju sprovesti određene mjere.

Prema Smjernicama Evropske Komisije, prilikom određivanja regulatornih obaveza regulatori imaju u vidu sljedeće ciljeve:

- Promovisanje konkurentnosti,
- Doprinos razvoju evropskog tržišta i
- Promovisanje interesa krajnjih korisnika.

Agencija smatra da se princip proporcionalnosti može zadovoljiti ako se svakom operatoru sa značajnom tržišnom snagom odrede one regulatorne obaveze koje će najbolje ukloniti postojeće i potencijalne prepreke razvoju konkurencije. U skladu sa tim, a primjenjujući najbolju praksu koja je navedena u BEREC dokumentu BoR (12) 126²³, na tržištu terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, Crnogorskom Telekom-u a.d. Podgorica kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom, određuju se sljedeće regulatorne obaveze:

²³ BEREC *Common position on best practice in remedies imposed as a consequence of a position of significant market power in the relevant markets for wholesale leased lines*

1. Obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja;
2. Obaveza obezbjeđivanja jednakog tretmana-nediskriminatornost;
3. Obaveza obezbjeđivanja preglednosti, referentna interkonekciona ponuda;
4. Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija;
5. Obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva.

7.1 Obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja

Agencija može, shodno članu 47. Zakona o elektronskim komunikacijama narediti preduzimanje mjera u cilju ispunjavanja svih opravdanih zahtjeva za pristup i korišćenje određenih elemenata elektronskih komunikacionih mreža i pripadajuće infrastrukture, uključujući i pristupnu mrežu. Agencija može od operatora zahtjevati da:

1. U dobroj vjeri pregovara sa operatorima o zahtjevima operatorskog pristupa;
2. Omogući operatorski pristup određenim mrežnim elementima, uključujući raščlanjene elemente pristupne mreže;
3. Izvrši interkonekciju mreža;
4. Ne uskrati prethodno ostvareni operatorski pristup ili korišćenje mogućnosti;
5. Obezbijedi određene usluge na veleprodajnoj osnovi, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu;
6. Odobri otvoreni pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim tehnologijama i mogućnosti koje su nezamjenljivo potrebne za interoperabilnost usluga ili mreža, uključujući i virtualne mreže;
7. Obezbijedi zajednički smještaj opreme ili druge oblike zajedničkog korišćenja mogućnosti infrastrukture;
8. Obezbijedi mogućnosti koje su potrebne za obezbjeđivanje korisnicima interoperabilnosti usluga, od tačke do tačke, uključujući usluge inteligentnih mreža, distributivnih sistema ili roaminga u mobilnim mrežama;
9. Obezbijedi pristup sistemima za podršku ili sličnim sistemima, koji su potrebni za obezbjeđivanje konkurencije prilikom vršenja usluga.

U slučaju postojanja prepreka razvoju konkurencije koje se odnose na odbijanje zaključivanja ugovora o interkonekciji i operatorskom pristupu i postojanja velikih razlika u pregovaračkoj moći operatora, gdje operatori zavise od infrastrukture drugog operatora za pružanje maloprodajnih usluga, potrebno je da Agencija postavi okvire, odnosno odredi odgovarajuće regulatorne obaveze, kako bi se onemogućilo uskraćivanje operatorskog pristupa i interkonekcije ili bilo koje drugo neprihvatljivo uslovljavanje.

Agencija smatra da bi uskraćivanje operatorskog pristupa ili bilo kakvo drugo neprihvatljivo uslovljavanje ili ograničavanje korišćenja usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, spriječilo efikasnu konkurenciju na

maloprodajnom nivou i bilo bi suprotno interesima krajnjih korisnika usluga. S obzirom da Crnogorski Telekom posjeduje pristupnu mrežu i prateću infrastrukturu koju, u periodu na koji se odnosi analiza, nije lako replicirati, potrebno da se Crnogorskom Telekomu nametne obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, kako bi mu se onemogućilo prenošenje značajne tržišne snage na maloprodajni nivo.

Iz navedenih razloga, Agencija je ocijenila da je neophodno Crnogorskom Telekomu nametnuti obavezu omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, kako bi se spriječilo narušavanje ili ograničavanje konkurencije, što je posebno važno na tržištima na kojima operatori zavise od infrastrukture drugog operatora kako bi mogli da pružaju usluge na maloprodajnom nivou. Određivanjem navedene obaveze, Agencija želi da spriječi prenošenje značajne tržišne snage na maloprodajni nivo i da izbjegne ponašanje operatora sa značajnom tržišnom snagom koje je opisano u prethodnom poglavlju analize.

Pravilnik o operatorskom pristupu i interkonekciji ("Sl.list CG", br. 79/09) propisuje uslove za obezbjeđenje operatorskog pristupa i interkonekcije, prava i obaveze operatora u vezi sa operatorskim pristupom i interkonekcijom, uslove pod kojima operatori mogu ograničiti interkonekciju ili operatorski pristup.

U slučaju ovog dokumenta čiji je predmet analiza relevantnog tržišta terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija, Agencija Crnogorskom Telekomu, koji ima značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, propisuje obavezu omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja. Crnogorski Telekom je obavezan da:

1. U dobroj namjeri pregovara sa operatorima o zahtjevima operatorskog pristupa;
2. Omogući operatorski pristup određenim mrežnim elementima, tako da pruži pristup terminalnim segmentima iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, u skladu sa definicijom tržišta iz tačke 3 ove analize;
3. Obezbijedi terminalne ili zaključne segmente iznajmljenih linija na veleprodajnoj osnovi, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu;
4. Ne uskrati prethodno ostvareni operatorski pristup ili korišćenje mogućnosti;
5. Odobri otvoreni pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim tehnologijama i mogućnosti koje su nezamjenljivo potrebne za interoperabilnost usluga ili mreža;
6. Obezbijedi zajednički smještaj opreme ili druge oblike zajedničkog korišćenja mogućnosti infrastrukture;
7. Obezbijedi pristup sistemima za podršku ili sličnim sistemima, koji su potrebni za obezbjeđivanje konkurencije prilikom vršenja usluga.

Crnogorski Telekom, kada mu je je upućen potpun zahtjev za operatorski pristup i interkonekciju, dužan je, shodno Pravilniku o operatorskom pristupu i interkonekciji, da odgovori na zahtjev u roku od 15 dana od dana podnošenja zahtjeva. Ukoliko zahtjev za operatorski pristup ili interkonekciju nije potpun, Crnogorski Telekom traži da podnosioc zahtjeva dopuni svoj zahtjev u roku od 15 dana od dana podnošenja nepotpunog zahtjeva.

Operatorski pristup Crnogorski Telekom može ograničiti samo u slučaju da operatorski pristup nije izvodljiv iz tehničkih razloga. U tom slučaju Crnogorski Telekom je dužan da detaljno obrazloži razloge svog odbijanja zahtjeva i dostavi ih podnosiocu zahtjeva, u roku od 15 dana od dana podnošenja zahtjeva.

Operatori su dužni da zaključe ugovor o operatorskom pristupu ili interkonekciji u roku od 45 dana od dana podnošenja potpunog zahtjeva. Potpisani ugovori o operatorskom pristupu ili interkonekciji se dostavljaju Agenciji radi evidencije i ocjene usklađenosti sa Zakonom, u roku od 10 dana od dana potpisivanja.

Rokovi za realizaciju usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, treba da budu u skladu sa rokovima definisanim Preporukom Evropske Komisije iz 2005. godine, koja se odnosi na pružanje iznajmljenih linija u Evropskoj Uniji²⁴. S obzirom da su ovom preporukom dati rokovi realizacije za iznajmljene linije kapaciteta od 64 kb/s – 34 Mb/s, rokovi za ostale kapacitete treba da budu rokovi koje Crnogorski Telekom trenutno nudi u svojoj Referentnoj ponudi terminalnog i „trunk“ segmenta iznajmljenih linija Crnogorskog Telekoma.

Crnogorski Telekom mora u dobroj vjeri pregovarati sa operatorima o zahtjevima u vezi operatorskog pristupa koji žele pristup terminalnim segmenatima iznajmljenih linija. Agencija smatra da je ta obaveza potrebno i efikasno sredstvo za postizanje kasnijih sporazuma o pristupu uslugama koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija – veleprodajni nivo. U slučaju da se ova obaveza ne nametne Crnogorski Telekom bi mogao nametnuti potencijalnim konkurentima na vertikalno povezanom maloprodajnom tržištu razne oblike neopravdanih instrumenata osiguranja plaćanja, bankarskih garancija, u pogledu uslova i iznosa ili neopravdano podsticati korišćenje skupljih tehnologija za pružanje usluge i to samo iz razloga povećanja troškova postojećih i potencijalnih konkurenata. Isto tako Crnogorski Telekom bi mogao tražiti nivo informacija iznad potrebnog i tehnički opravdanog za pružanje predmetnih usluga.

Crnogorski Telekom ima obavezu da drugim operatorima omogući pristup i korišćenje usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija - na nivou veleprodaje, u skladu sa principom tehnološke neutralnosti, za sljedeće iznajmljene linije:

- Tradicionalne iznajmljene linije preko SDH, PDH i (S)HDSL prenosne tehnologije,
- Iznajmljenje linije preko Ethernet tehnologije.

Operatori ove usluge mogu koristiti za pružanje iznajmljenih linija krajnjim korisnicima, za potrebe interkonekcije, za potrebe izgradnje i širenja svoje mreže (povezivanja mrežnih elemenata).

²⁴ COMMISSION RECOMMENDATION of 21 January 2005 on the provision of leased lines in the European Union (Part 1 – Major supply conditions for wholesale leased lines)

Crnogorski Telekom ima obavezu da omogući korišćenje svih kapaciteta prenosa iznajmljenih linija, koje može podržati njegova infrastruktura. U okviru te obaveze Crnogorski Telekom treba da omogući i korišćenje djelova iznajmljenih linija (bez obzira ne tehnologiju prenosa) koji su posebno značajni sa aspekta dostupnosti alternativnih operatora do krajnjih korisnika.

Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi sve usluge koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija - veleprodajni nivo, zbog preprodaje tih usluga na maloprodajnom tržištu. Crnogorski Telekom je dužan da obezbijedi navedene usluge (prema kapacitetima prenosa) na nivou veleprodaje, u skladu sa svojom ponudom na nivou maloprodaje. To će omogućiti operatorima da budu konkurenti Crnogorskom Telekomu na nivou maloprodaje, u svim prenosnim kapacitetima koje on pruža na nivou maloprodaje. Operatori koji nemaju kompletno razvijenu infrastrukturu za pružanje usluge iznajmljenih linija, mogu ući na maloprodajno tržište samo na osnovu zakupa linija kod Crnogorskog Telekoma. Navedena obaveza će podstaći uspostavljanje i održavanje efikasne konkurencije na tržištu iznajmljenih linija.

Crnogorski Telekom ne smije spriječiti već odobreno korišćenje iznajmljenih linija u slučaju da druga strana u potpunosti ispunila ugovorene obaveze. Ova obaveza je potrebna jer bi uskraćivanje prethodno ostvarenog operatorskog pristupa oslabilo položaj konkurencije na maloprodajnom tržištu, što ne bi bilo u interesu krajnjih korisnika jer bi mogli doći u situaciju da ne mogu koristiti elektronske komunikacione usluge. Nametnuta obaveza je nužna da se spriječi isključenje postojećih operatora sa tržišta, a samim tim i slabljenje konkurencije.

Crnogorski Telekom je u obavezi da pripremi otvoren pristup tehničkim interfejsima, protokolima ili drugim značajnim tehnologijama, jer je to potrebno za pružanje usluge na maloprodajnom tržištu. Nepripremanje tih elemenata bi moglo značiti da konkurenti ne mogu ponuditi uslugu istog kvaliteta na maloprodajnom tržištu ili čak onemogućavanje pristupa novih operatora na postojeće tržište, ukoliko je nužno povezivanje mreža Crnogorskog Telekoma i alternativnog operatora. Agencija ocjenjuje da je ova obaveza neophodna za uspostavljanje i održavanje konkurencije na tržištu.

Crnogorski Telekom je u obavezi da obezbijedi zajednički smještaj opreme ili druge oblike zajedničkog korišćenja mogućnosti infrastrukture, koji su neophodni za odgovarajuću instalaciju i povezivanje opreme, koja omogućava korišćenje usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnog segmenta iznajmljenih linija – veleprodajni nivo, pod istim uslovima, rokovima i cijenama koje su definisani u vežećim Referentnim ponudama Crnogorskog Telekoma. Usluga kolokacije i drugi oblici zajedničkog korišćenja mogućnosti infrastrukture će omogućiti operatorima pristup pojedinom terminalnom segmentu iznajmljene linije na traženim lokacijama glavnog razdjelnika ili neke druge pristupne tačke, tako što će operator biti u mogućnosti da smjesti opremu koja je potrebna za korišćenje terminalnog segmenta iznajmljenih linija. U skladu sa navedenom obavezom, Crnogorski Telekom je obavezan da operatorima obezbijedi izbor vrste kolokacije, pri čemu mora uzeti u obzir zahtjeve operatora.

Crnogorski Telekom može odbiti određeni zahtjev za kolokaciju ili druge oblike zajedničkog korišćenja infrastrukture samo iz opravdanih i transparentnih razloga.

Propisivanje obaveze omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja je opravdano i proporcionalno aktuelnim i potencijalnim preprekama na ovom tržištu, jer se radi o regulatornoj obavezi koja doprinosi većem stepenu konkurencije na odgovarajućem maloprodajnom tržištu.

Agencija ocjenjuje da obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, iako osnovna obaveza za pospješivanje konkurencije, nije sama po sebi dovoljna da na efikasan način ukloni prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu. U skladu sa tim, obavezi omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja komplementarne su obaveze nediskriminatornosti i obezbjeđenja preglednosti, odnosno objavljivanja referentne ponude. Nadalje, obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva je prateća i neophodna obaveza sa aspekta obezbjeđenja efikasne konkurencije i zaštite interesa krajnjih korisnika.

7.2 Obaveza obezbjeđivanja jednakog tretmana - nediskriminatornost

Agencija može, shodno članu 45 Zakona, operatoru sa značajnom tržišnog snagom na određenom relevantnom tržištu, narediti mjeru obezbjeđivanja jednakog tretmana pri pružanju usluge interkonekcije ili operatorskog pristupa.

Agencija Crnogorskom Telekomu a.d. Podgorica, koji ima značajnu tržišnu snagu na tržištu terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija- veleprodajni nivo, propisuje obavezu obezbjeđivanja jednakog tretmana-nediskriminatornost. U okviru ove obaveze Crnogorski Telekom je dužan:

- Da pruža usluge drugim operatorima, kod istih okolnosti, pod istim uslovima;
- Da pruža drugim operatorima usluge i informacije pod uslovima i nivoom kvaliteta usluge pod kojima pruža te usluge maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima;
- Da dostavi sve ugovore zaključene sa operatorima korisnicima usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija - veleprodajni nivo, i to u roku deset dana od dana zaključenja ugovora.

Određivanjem mjere jednakog tretmana obezbjeđuje se da Crnogorski Telekom primjenjuje suštinski jednake uslove i jednaki kvalitet usluga pri pružanju usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, svim operatorima uključujući i one operatore koji su djelovi privrednog društva ili sa njime povezanog društva. Pri tome, usluge i informacije se moraju pružiti drugim operatorima u istim rokovima kao što se obezbjeđuju svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima. To znači da Crnogorski Telekom ne smije, prilikom pružanja usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, prouzrokovati nerazumno kašnjenje ili tražiti neopravdane ugovorne uslove i rokove.

Agencija smatra da je potrebno nametnuti obavezu Crnogorskom Telekomu da pruža informacije o planiranim promjenama u mreži, kako bi operatori korisnici usluge terminalnog segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou bili u mogućnosti da se prilagode i da pravovremeno reaguju na maloprodajnom nivou. Iz tog razloga, Agencija smatra da je potrebno obavezati Crnogorski Telekom da obavještava operatore o planiranim promjenama u mreži najmanje godinu dana unaprijed od početka sprovođenja navedenih promjena.

Agencija, takođe, smatra da je potrebno nametnuti obavezu Crnogorskom Telekomu da, 3 (tri) mjeseca prije uvođenja nove ili unaprijeđene usluge iznajmljenih linija na maloprodajnom nivou, ponudi uslove za korišćenje odgovarajućih usluga na veleprodajnom nivou ostalim operatorima, kako bi oni bili u mogućnosti da pravovremeno ponude odgovarajuću uslugu na maloprodajnom nivou. Naime, Crnogorski Telekom može ponuditi nove ili unaprijeđene usluge iznajmljenih linija, korišćenjem nove ili unaprijeđene tehnologije i na taj način iskoristiti prednost prvog ulaska na tržište. Određivanjem navedene obaveze, u okviru obaveze nediskriminacije, omogućava se drugim operatorima da pravovremeno reaguju na maloprodajnom nivou.

Agencija smatra da je važna komponenta ispunjavanja obaveze nediskriminacije i obaveza Crnogorskog Telekoma da dostavi Agenciji sve zaključene ugovore sa drugim operatorima, za pružanje usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, u roku od 10 dana od dana njihovog zaključivanja. To će Agenciji omogućiti da provjeri poštovanje obaveze nediskriminacije, a u slučaju nepoštovanja iste, da pravovremeno reaguje.

Nametanjem ove regulatorne obaveze Crnogorskom Telekomu otklanjaju se prepreke razvoju konkurencije koje se tiču diskriminacije na cjenovnoj i necjenovnoj osnovi. Ova obaveza je komplementarna obavezi omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, jer omogućava da se efikasnije sprovodi regulatorna obaveza omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja.

U slučaju da se ova obaveza ne nametne ili ne realizuje Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu može sprovoditi aktivnosti koje su diskriminatorne u pogledu cijena, kvaliteta i predstavljaju prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu i srodnim tržištima usluga za čije su pružanje neophodne usluge iznajmljenih linije na veleprodajnom nivou. Takođe, operator sa značajnom tržišnom snagom može obračunavati usluge po višim cijenama u poređenju sa cijenama koje nudi svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima, čime primjenjuje praksu cjenovnog stezanja (eng. *price squeeze*) drugih operatora. Pored aktivnosti prenošenja značajne tržišne snage na cjenovnim osnovama, Crnogorski Telekom može primjenjivati i antikonkurentne taktike odlaganja, uskraćivanje informacija, insistiranje na neopravdanim zahtjevima i diskriminatorno korišćenje informacija.

Nabrojane aktivnosti dovode u neravnopravan položaj konkurentske kompanije. Diskriminatorno ponašanje Crnogorskog Telekomu može staviti određenog operatora, koji može biti i on sam ili sa njim povezano društvo, u privilegovani položaj u odnosu na ostale operatore, stvoriti mu bolje uslove pri poslovanju, pa tako smanjiti efikasnost konkurencije ili potpuno istisnuti konkurenciju sa tržišta. Ovo je suprotno interesima krajnjih korisnika, kojima odgovara da je na tržištu veći broj operatora, koji nude širu paletu usluga po razumnim cijenama.

Sprovođenje obaveze nediskriminatornosti će podrazumijevati da svi pružaoci usluga koriste uslugu veleprodajnog operatora pod istim uslovima kao i njegov maloprodajni dio ili povezana društva.

Agencija ocjenjuje da ova regulatorna obaveza adekvatna, da ne predstavlja nikakvo dodatno opterećenje za operatora sa značajnom tržišnom snagom, već samo kvalitativno definiše njegov odnos prema drugim operatorima na veleprodajnom tržištu, te kao takva omogućava uslove za nesmetan ulazak novih operatora na ovo tržište sa ciljem ponude usluge iznajmljenih linija i drugih elektronskih komunikacionih usluga krajnjim korisnicima.

7.3 Obaveza obezbjeđivanja preglednosti - transparentnost

Agencija može, shodno članu 44. Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na određenom relevantnom tržištu, nametnuti obavezu preglednosti u vezi interkonekcije i operatorskog pristupa, na način da učini dostupnim određene podatke, kao što su:

- računovodstvene informacije,
- tehničke specifikacije,
- karakteristike mreže,
- uslove korišćenja,
- cijene usluga.

Pored toga, u skladu sa odredbama člana 44 Zakona o elektronskim komunikacijama, ukoliko je operatoru sa značajnom tržišnom snagom određena i obaveza nediskriminacije, Agencija može zahtijevati od operatora da objavi referentnu ponudu za pružanje usluga interkonekcije, odnosno operatorskog pristupa u skladu sa objektivnim mogućnostima operatora i objektivnim potrebama drugih operatora i dovoljno raščlanjena tako da drugi operatori, koji žele određenu uslugu, ne moraju vezano plaćati mogućnosti koje nijesu potrebne za pružanje zahtijevane usluge. Referentna ponuda treba da sadrži spisak usluga koje su raščlanjene u skladu sa potrebama ostalih operatora i sa njima povezane uslove, uključujući i cijene i popuste ili principe njihovog određivanja.

Uzimajući u obzir prepreke razvoju konkurencije na relevantnom tržištu terminalnih segmenta iznajmljenih linija- veleprodajni nivo, Agencija Crnogorskom Telekomu, koji imaju značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, propisuje obavezu obezbjeđivanja preglednosti.

Navedena regulatorna obaveza je određena sa ciljem rješavanja prepreka razvoju efikasne konkurencije koje se odnose na diskriminaciju na cjenovnoj osnovi i diskriminaciju na ne-cjenovnoj osnovi, s obzirom da je moguće utvrditi diskriminatorno ponašanje samo kada su transparentno objavljeni uslovi pod kojim operator sa značajnom tržišnom snagom nudi predmetnu veleprodajnu uslugu.

Kako je Crnogorskom Telekomu određena obaveza omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, ista se ne bi mogla kvalitetno sprovesti ukoliko se Crnogorskom Telekomu ne bi naredilo da objavi sve uslove koji se odnose na pružanje usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou. U skladu sa navedenim, obaveza preglednosti je određena Crnogorskom Telekomu kao dodatna obaveza uz obavezu omogućavanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja, pa zajedno sa obavezom nediskriminacije obezbjeđuje njeno kvalitetno sprovođenje.

Svrha navedene obaveze je da svi operatori na relevantnom tržištu imaju mogućnost uvida u uslove korišćenja usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou. Obaveza preglednosti je u potpunosti komplementarna sa prethodno određenom obavezom nediskriminacije, jer su usluge koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, tehnički zahtjevne usluge. Iz tog razloga, sprovođenje obaveze nediskriminacije je moguće samo preko transparentnog prikazivanja svih informacija i uslova potrebnih za pružanje ovih usluga.

U skladu sa prethodno navedenim, Agencija naređuje Crnogorskom Telekomu, kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, obavezu preglednosti koju će ispuniti kako slijedi:

- Crnogorski Telekom je dužan da objavi Referentnu ponudu terminalnog segmenta iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou (u daljem tekstu Referentna ponuda) za sve usluge koje su obuhvaćene definicijom relevantnog tržišta;
- Crnogorski Telekom je dužan da dostavlja Agenciji detaljne izvještaje o relevantnim pokazateljima efikasnosti - KPI (eng. *Key Performance Indicators*) na kvartalnom nivou ili po potrebi na zahtjev Agencije.

Referentna ponuda treba da bude dovoljno raščlanjena u skladu sa potrebama tržišta i treba da sadrži odgovarajuće rokove, uslove i cijene usluga. Na osnovu takve ponude drugi operatori neće biti u obavezi da plaćaju dodatne troškove koji nijesu potrebni za pružanje tražene usluge. U skladu sa navedenim, Referentna ponuda mora biti jasno definisana, i sadržati slijedeće elemente:

1. Opšte odredbe koje se tiču predmeta ponude, primjene i važenja ponude.
2. Pregled i opis usluga, uključujući tehničke karakteristike usluga, koje su predmet ponude.
3. Uslovi i procedure za pristup i korišćenje pratećih, dodatnih i naprednih usluga (što uključuje operativne sisteme podrške, informacione sisteme ili baze podataka za naručivanje, obezbjeđivanje, održavanje i zahtjeve za otklanjanje kvarova itd.), kao i ograničenja njihovog korišćenja.
4. Cijene i popuste odnosno principe njihovog određivanja, obračun i uslove plaćanja usluga.
5. Detaljno objašnjeni postupci naručivanja, ugovaranja, realizacije usluge, migracije, preseljenja, otkazivanja, popravke i održavanje, kao i promjene u IT sistemu (do nivoa do kog utiče na drugog operatora).
6. Trajanje ugovora, uslovi za produženje i raskid.
7. Kvalitet usluge preko ugovora o nivou usluge (eng. *Service Level Agreement* -SLA).
8. Povjerljivost informacija i poslovna tajna.
9. Postupak rješavanja sporova.
10. Pristupne tačke na kojima se nudi pristup mreži.
11. Relevantni tehnički standardi za pristup mreži (uključujući ograničenja korišćenja i druga pitanja koja se tiču sigurnosti).
12. Detaljan opis postupka testiranja.
13. Specifikacija opreme koja se može koristiti u mreži.
14. Odredbe koje se odnose na zaštitu intelektualnih prava.
15. Dodaci (definicije pojmova, kontakti, i dr.).

Kada je u pitanju Referentna ponuda, koju je Crnogorski Telekom dužan da objavi, kao dio ispunjavanja obaveze preglednosti, važno je istaći značaj objavljivanja odgovarajućeg SLA u okviru Referentne Ponude. Obaveza objavljivanja SLA je značajna, jer bi bez njenog ispunjavanja operator sa značajnom tržišnom snagom mogao imati motiva da diskriminiše druge operatore u odnosu na svoj maloprodajni dio ili povezana društva kada je u pitanju kvalitet veleprodajnih usluga²⁵. Kako bi spriječila ovakvo ponašanje operatora, Agencija je odredila Crnogorskom Telekomu obavezu objavljivanja odgovarajućeg SLA u okviru Referentne ponude, kao garanciju odgovarajućeg nivoa kvaliteta veleprodajnih usluga koje se nude drugim operatorima.

U skladu sa prethodno navedenim SLA (eng. *Service Level Agreement*) treba da obuhvata, između ostalog, sljedeće:

- Sve neophodne aspekte pružanja usluga, kao i garancije za parametre kvaliteta. SLA treba, između ostalog, da obuhvati aspekte naručivanja, obezbjeđivanja (realizacije), funcionisanja (raspoloživosti) i održavanja (popravki) usluga.

²⁵ BoR (12)126

- Odgovarajuće visine naknada u slučaju neispunjavanja garantovanih nivoa pojedinih parametara kvaliteta usluga, kao i procedure za isplatu istih koje će biti proaktivne i neće zahtijevati pojedinačne zahtjeve od strane operatora.

S obzirom da trenutno važeća Referentna ponuda terminalnih segmenata iznajmljenih linija ne sadrži sve elemente koji su navedeni ovom analizom, Crnogorski Telekom će, novu Referentnu ponudu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, objaviti na svojoj internet stranici u roku od 90 dana od dana donošenja rješenja. O tome će obavijestiti Agenciju pisani putem, na dan objave Referentne ponude.

Agencija naglašava da je Referentna ponuda dokument koji je podložen izmjenama, shodno promjenama na tržištu i tehnološkom razvoju. Ako Referentna ponuda iznajmljenih linija ne odgovara Zakonu o elektronskim komunikacijama ili uslovima na tržištu, nakon sprovedene javne rasprave, Agencija može Rješenjem narediti njenu izmjenu u roku do 30 dana. Takođe, operator može i sam inicirati izmjenu Referentne ponude, o čemu je dužan da pisanim putem obavijesti Agenciju.

U okviru obaveze preglednosti (transparentnosti), Crnogorski Telekom je dužan da dostavlja Agenciji detaljne izvještaje o relevantnim pokazateljima efikasnosti - KPI (eng. *Key Performance Indicators*) na kvartalnom nivou ili po potrebi na zahtjev Agencije. Mjerenje odgovarajućih KPI-a Crnogorski Telekom je dužan da počne 01.01.2013. godine, a dostavljanje podataka 30 dana nakon isteka kalendarskog kvartala.

Crnogorski Telekom je, po zahtjevu Agencije, dužan da objavi pojedinačne ili sve vrijednosti KPI-a na svojoj Internet stranici, pri čemu će se voditi računa o zaštiti povjerljivih podataka. Crnogorski Telekom je dužan da dostavi Agenciji sve podatke na kvartalnoj osnovi, pri čemu će označiti podatke koje smatra povjerljivim, kako bi Agencija mogla pratiti i u slučaju potrebe spriječiti bilo kakvu diskriminaciju drugih operatora.

Agencija ocjenjuje da izvještaj o vrijednostima KPI-a treba obavezno da sadrži sljedeće:

- Broj dobijenih zahtjeva po operatoru, po kapacitetima prenosa, po tehnologijama koje su predmet regulacije;
- Broj dobijenih zahtjeva od operatora po pristupnim tačkama;
- Broj odbijenih zahtjeva po operatoru i po razlogu za odbijanje;
- Broj realizovanih zahtjeva u okviru određenog roka po operatoru;
- Prosječno vrijeme realizacije usluge po operatoru i po kapacitetu prenosa;
- Broj prijavljenih kvarova (smetnji) po operatoru i po kapacitetu prenosa;
- Prosječno vrijeme za otklanjanje kvara po operatoru i po kapacitetu prenosa;
- Broj otklonjenih kvarova u okviru definisanih rokova po kapacitetu prenosa (prema ponuđenom SLA);
- Prosječna raspoloživost iznajmljenih linija prema kapacitetu prenosa.

Agencija može naknadno tražiti od Crnogorskog Telekomu praćenje i izvještavanje za neke druge KPI vrijednosti, u slučaju potreba Agencije ili zahtjeva na tržištu.

Agencija smatra da je nametanje obaveze obezbjeđivanja preglednosti Crnogorskom Telekomu proporcionalno i opravdano, jer doprinosi transparentnijem radu Crnogorskog Telekomu kao operatora sa značajnom tržišnom snagom na ovom relevantnom tržištu. Jasan pregled uslova za korišćenje usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, u praksi obezbjeđuje da Crnogorski Telekom nudi uslugu pod istim uslovima i istog kvaliteta drugim operatorima kao i svom maloprodajnom dijelu ili povezanim društvima. Drugi opratori tada mogu da na maloprodajnom tržištu ponude usluge iznajmljenih linija u Crnoj Gori i konkurišu Crnogorskom Telekomu.

U slučaju da se ova obaveza ne nametne Crnogorski Telekom bi mogao netransparentnim uslovima i cijenama da nudi uslugu operatorima pod različitim uslovima i cijenama. Agencija ocjenjuje da bi tada bio otežan ulazak alternativnih operatora na ovo tržište, a takođe i smanjena efikasnost konkurencije na drugim tržištima.

Sprovođenje obaveze obezbjeđivanja preglednosti omogućava Agenciji da vrši nadzor nad sprovođenjem obaveze nediskriminatornosti i identifikovanje svih oblika diskriminatornog ponašanja u pogledu rokova, uslova i cijena. Naime, naložena regulatorna obaveza je dodatna obaveza sa ciljem uklanjanja svih prepreka razvoju konkurencije koje su vezane za diskriminaciju na cjenovnoj osnovi i diskriminaciju na ne-cjenovnoj osnovi, s obzirom da je sve oblike diskriminatornog ponašanja moguće utvrditi samo onda kada su transparentno objavljeni uslovi pod kojima operator sa značajnom tržišnom snagom nudi usluge na relevantnom tržištu. Nametanje ove obaveze obezbjeđuje da alternativni pružaoci usluga na osnovu transparentno objavljenih uslova veleprodajnog operatora mogu doći do zaključka o tome da li su diskriminisani rokovima, uslovima ili cijenama prilikom pružanja predmetne usluge.

Primarna funkcija obaveze obezbjeđivanja preglednosti je da druge obaveze, a naročito obavezu omogućivanja pristupa elementima mreže i njihovog korišćenja i obavezu nediskriminatornosti, učini još efikasnijim. Primjena obaveze obezbjeđivanja preglednosti ima za cilj da ukaže i doprinese rješavanju antikonkurentskih aktivnosti i prepreka razvoju konkurencije koje se odnose na praksu unakrsnog subvencionisanja, cjenovnu diskriminaciju i praksu cjenovnog stezanja (eng. *price squeeze*) drugih operatora.

Obavezi obezbjeđivanja preglednosti komplementarna je obaveza vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija, koja podrazumijeva transparentnost izvještaja o troškovima i internim transfernim cijenama operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Iz svega navedenog, Agencija ocjenjuje da je ova regulatorna obaveza, sa određenim rokovima, proporcionalana i opravdana, te da ne predstavlja veliko dodatno opterećenje za operatora sa

značajnom tržišnom snagom, već doprinosi promovisanju razvoja i pojačava efikasnost konkurencije na relevantnom tržištu.

7.4 Obaveza odvajanja računovodstvenih evidencija

Agencija može, shodno članu 46 Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, narediti preduzimanje mjera u cilju odvojenog računovodstvenog praćenja poslovnih aktivnosti koje se odnose na pružanje usluga interkonekcije i operatorskog pristupa.

U slučaju ovog dokumenta čiji je predmet analiza relevantnog tržišta terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, Agencija Crnogorskom Telekomu, kao operatoru koji ima značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, propisuje obavezu odvajanja računovodstvenih evidencija koje se odnose na usluge koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou.

U skladu sa Preporukom Evropske Komisije 2005/698/EC²⁶, svrha uvođenja obaveze računovodstvenog odvajanja je da pruži detaljnije informacije o poslovnim rashodima i finansijskim rezultatima za relevantna tržišta i usluge. Prilikom pripremanja regulatornih računovodstvenih izvještaja Crnogorski Telekom treba da se rukovodi sledećim principima: troškovne uzročnosti, objektivnosti i nediskriminatornosti, konzistentnosti primjene i transparentnosti. U skladu s Preporukom, Crnogorski Telekom treba da pripremi račune dobiti i gubitka, izvještaje o angažovanom kapitalu za svaki segment obuhvaćen regulacijom, kao i izvještaje o usklađenosti iznosa u regulatornim izvještajima sa zakonskim finansijskim izvještajima.

Agencija je, u junu 2010. godine, usvojila Metodologiju za računovodstveno odvajanje i troškovno računovodstvo koja propisuje metodologiju vođenja računovodstva i pravo potpunog pristupa svim relevantnim finansijskim podacima, što uključuje i podatke o prihodima ostvarenim naplatom od trećih strana. Metodologija za računovodstveno odvajanje i troškovno računovodstvo je u saglasnosti sa domaćim računovodstvenim propisima, međunarodnim računovodstvenim standardima i Preporukom Evropske komisije 2005/698/EC o odvojenom računovodstvu i modelima troškovnog računovodstva prema regulatornom okviru za elektronske komunikacije.

Takođe, Agencija može objavljivati ove podatke s ciljem unapređivanja transparentnosti tržišta, vodeći, pri tom računa o stepenu poverljivosti.

Nametanje ove obaveze omogućava Agenciji provjeru poštovanja principa nediskriminatornosti u vezi sa cijenama usluga koje pripadaju relevantnom tržištu terminalnih segmenata iznajmljenih

²⁶ *Commission Recommendation 2005/698/EC of 19 September 2005 on accounting separation and cost accounting systems under the regulatory framework for electronic communications*

linija Crnogorskog Telekoma na veleprodajnom nivou, kao i principa preglednosti svih veleprodajnih cijena po kojima Crnogorski Telekom svoje usluge pruža ostalim operatorima, kao i internih transfernih naknada po kojima Crnogorski Telekom svoje usluge pruža svome maloprodajnom dijelu i povezanim društvima.

U cilju veće efikasnosti primjene obaveza obezbjeđenja preglednosti i nediskriminatornosti, Agencija ocjenjuje neophodnim nametanje i obaveze odvajanja računovodstvenih evidencija operatoru sa značajnom tržišnom snagom. Obaveza vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija je neophodna u smislu identifikacije antikonkurentskih aktivnosti operatora sa značajnom tržišnom snagom na relevantnom tržištu, kao što su praksa unakrsnog subvencionisanja i primjene cjenovnog stezanja (eng. *price squeeze*) drugih operatora.

Polazeći od već nametnutih obaveza nediskriminatornosti i transparentnosti, Agencija ocjenjuje obavezu vođenja odvojenih računovodstvenih evidencija adekvatnom i proporcionalnom.

7.5 Obaveza nadzora cijena i troškovnog računovodstva

Agencija može, shodno članu 48. Zakona o elektronskim komunikacijama operatoru sa značajnom tržišnom snagom narediti preduzimanje obaveze kontrole troškova prema propisanoj metodologiji troškovnog računovodstva.

Troškovno računovodstvo odnosi se na skup pravila i procedura koji obezbjeđuju raspodjelu troškova, prihoda, imovine, obaveza i kapitala na pojedine aktivnosti i usluge. Model troškovnog računovodstva omogućava sprovođenje obaveze računovodstvenog razdvajanja i provjeru troškovne orijentisanosti cijena u svrhu sprečavanja međusobnog subvencioniranja, zatim previsokih ili preniskih cijena i neefikasnog ponašanja operatora sa značajnom tržišnom snagom.

Operator kojem je naređeno preduzimanje mjera troškovne orijentacije, mora dokazati da su cijene izračunate na osnovu stvarnih troškova uz prihvatljivu stopu prinosa na investiciona ulaganja. Prilikom provjeravanja ispunjavanja te obaveze Agencija može primijeniti metode troškovnog računovodstva koje su nezavisne od onih koje primjenjuje operator. Agencija može od operatora Rješenjem takođe zahtijevati, da obrazloži i po potrebi koriguje cijene, pri čemu teret eventualnog dokazivanja snosi operator.

Član 48. stav 5. Zakona propisuje da Agencija može propisati mehanizam pokrivanja troškova ili metodologiju određivanja cijena, što mora biti primjereno ciljevima unaprijeđenja efikasnosti i održive konkurencije, ciljevima razvoja i povećanju koristi za krajne korisnike. Agencija može koristiti i upoređenja sa cijenama na uporedivim tržištima ili tržištima sa razvijenom konkurencijom, uzimajući u obzir specifičnosti domaćeg tržišta.

U slučaju ovog dokumenta čiji je predmet analiza relevantnog tržišta terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou, Agencija Crnogorskom Telekomu, koji ima značajnu tržišnu snagu na ovom relevantnom tržištu, propisuje obavezu nadzora cijena i troškovnog računovodstva.

Svrha određivanja obaveze nadzora cijena i vođenja troškovnog računovodstva, koje Crnogorski Telekom treba da primjeni prilikom raspodjele troškova na usluge koje pruža, jeste obezbjeđenje ravnopravnih i transparentnih kriterijuma, kao i kriterijuma koji podstiču razvoj konkurencije.

Agencija smatra da, Crnogorski Telekom kao operator sa značajnom tržišnom snagom, treba da nastavi da primjenjuje trenutno važeće cijene usluga terminalnih segmenata iznajmljenih linija na veleprodajnom nivou – cijene koje se odnose na tradicionalne digitalne iznajmljene linije i cijene mjesečnog zakupa Ethernet iznajmljenih linija. Cijene koje se odnose na tradicionalne digitalne iznajmljene linije su formirane na osnovu drugog dijela Preporuke EC od 25.03.2005 godine o pružanju iznajmljenih linija (*COMMISSION RECOMMENDATION of 29 March 2005 on the provision of leased lines in the European Union – Part 2 – pricing aspects of wholesale leased lines part circuits*) koja definiše maksimalne vrijednosti cijena iznajmljenih linija, a koje su date slijedećom tabelom:

PREGLED MAKSIMALNOG NIVOVA CIJENA IZNAJMLJENIH LINIJA PREMA PREPORUCI EC					
Kapacitet	Gornji limit zbira mjesečne pretplate i 1/24 cijene priključka do 2 km	Gornji limit zbira mjesečne pretplate i 1/24 cijene priključka do 5 km	Gornji limit zbira mjesečne pretplate i 1/24 cijene priključka do 15km	Gornji limit zbira mjesečne pretplate i 1/24 cijene priključka do 50km	Gornji limit za cijenu priključka
64 kb/s	61	78	82	99	542
2 Mb/s	186	248	333	539	1112
34 Mb/s	892	963	1597	2539	2831
155 Mb/s	1206	1332	1991	4144	3144

* Cijene su date u €

Crnogorski Telekom je dužan da smanji cijene priključka za Ethernet iznajmljene linije (prenosnih kapaciteta 10 Mb/s, 100 Mb/s, 500 Mb/s i 1000 Mb/s) (jednokratne naknade) na nivo maloprodajne cijene priključka iznajmljene linije kapaciteta prenosa 100 Mb/s, umanjene za 20%. Tako formirana cijena priključka će iznositi 2840 € (3550 – 20%).

Agencija može pristupiti utvrđivanju cijena relevantnih usluga na osnovu Revidiranih regulatornih godišnjih finansijskih izvještaja u periodu do naredne analize relevantnohg tržišta.

Nametanjem ove obaveze Agencija smatra da će se otkloniti prepreku razvoju konkurencije na ovom relevantnom tržištu koja se odnosi na vertikalno prenošenje značajne tržišne snage i praksu unakrsnog subvencioniranja usluga.

Naime, Crnogorski Telekom može da vrši vertikalno prenošenje značajne tržišne snage na način da veleprodajne cijene utvrđuje iznad nivoa stvarnih troškova pružanja te usluge, dok usluge na pripadajućem maloprodajnom tržištu utvrđuje ispod nivoa stvarnih troškova. To dovodi do situacije da su alternativni operatori onemogućeni da uđu na ovo tržište. Nadzor nad cijenama je potreban jer se na taj način omogućava ulazak alternativnih operatora na ovo tržište, a samim tim i konkurentnost na maloprodajnom tržištu od čega krajnji korisnici mogu imati velike benefite.

Iz navedenih razloga ovu obavezu je neophodno nametnuti Crnogorskom Telekomu kao operatoru sa značajnom tržišnom snagom na tržištu terminalnih ili zaključnih segmenata iznajmljenih linija-veleprodajni nivo, te Agencija ocjenjuje da je naložena obaveza zajedno sa postavljenim rokovima adekvatna i proporcionalna mogućim problemima u razvoju konkurencije.